

OSMANLICADA MOGOLCA ÖDÜNÇ KELİMELER

I

OSMAN NEDİM TUNA

Altay dillerindeki - bilhassa Türk ve Mogol - ödünç kelimeler, çözülmesi gereken son derece önemli, o derecede de karışık, bir mesele teşkil eder. O kadar ki, bu konuyu tam olarak aydınlatmadan akrabalık ilgisi ve şekli üzerindeki görüşlerin bile kesin olarak bir sonuca bağlanmasının mümkün olamayacağı ileri sürülenler vardır¹. Öbür taraftan, Türk ve Mogol dillerinin karşılıklı ilgileri o derece girift bir manzara arzeder ki, ipucu teşkil edebilecek bâriz tabakalaşmalar mevcut olmadığından "bunda var, onda yok" şeklindeki alelâde karşılaştırmalarla, bir kelimenin bu dillerden birine değil de ötekine ait olması gerektiğini iddiâ etmek hemen-hemen imkânsızdır. Belki de bu güçlükler dolayısı ile, Türk ve Mogol dillerindeki karşılıklı ödünçlemeler konusundaki çalışmalar, Böhtlingk'in *Yakut Grameri* (1851) ve Pekarskiy'in *Yakut Sözlüğü* (ilk fasikül 1889)'ndeki bazı kelimelerin Mogolca aslı hakkında verilen bilgilerden ve Vladimirtsov'un ilk araştırmasından (1911)² bu yana, ancak son yirmi yıl içinde, yeniden kıvılcıktan Altay Dili konusu üzerindeki tartışmaların zarûri bir sonucu olarak, kayda değer bir ilerleme göstermiştir. Bununla beraber bu çalışmalar gerek nicelik, gerekse çok değerli olan bazıları yanında, diğerlerindeki metod yetersizliği sebebi ile nitelik bakımından hâlâ tatminkâr bir dereceye erişmiş değildir. Şaşılacak şeydir ki, Türk Dili'nin güney-batı kolunun temsilcisi durumunda bulunan, en devamlı ve en uzun yazı geleneğine sâhip olan, en çok yazılı belge bırakan Osmanlıca için bu konuda yapılmış tek bir araştırma yoktur. Gerçekte iki Türk bilgininin, biri Azerbaycan ve ve Anadolu ağızları (18 kelime) öbürü dolaylı olarak Ana-

¹ Bu, aksi kanaat ifâde eden görüşler için bkz. Nicholas Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden, 1965, s. 148 (3. 17 den itibaren).

² Vladimircov, B., "Turetskie elementi v mongol'skom yazıke", ZVO 20, 1911, s. 153-184.

dolu ağızlarındaki bazı Moğolca unsurları ele alan (kaynağı gösterilen 8 kelime) araştırmaları, bildiğimize göre Oğuz grubu için yapılan çalışmaların bütünü ve tâkip edilmeyen öncülerini teşkil eder ³.

Bu sebeple 1963 yılında başyarak Anadolu ağızları ile Osmanlıca'da bulunan Mogolca kelimeleri topladım ve University of Washington'da (Seattle), Inner Asia Colloquium'a iki tebliğ hâlinde sundum ⁴. Bu araştırmalar yayınlanmadı. Bununla berâber Colloquium'un usulü gereğince, altmış kadar kopye başka üniversitelerdeki üyelere gönderildi. Arada geçen zaman içinde bunlara bazı yeni maddeler ekledim; eskilerin bir kısmını da daha kolay anlaşılır bir şekle soktum. Bütün malzeme, yüzelli kadarı Osmanlıca'ya ait olmak üzere, dört yüz kelimededen biraz fazladır. Meselelerinin daha az karışık olması dolayısı ile, önce Osmanlıca'daki Mogolca kelimeleri yayınlamayı uygun buluyorum. Yayım sırasında evvelce görmediğim başkaları ile karşılaşabileceğimi düşünerek malzememi teşkil eden maddeleri üç guruba ayırdım. Herbirini ayrı-ayrı alfabetik olarak sunacağım. Bunları guruplar hâlinde, Anadolu ağızlarındaki Mogolca unsurlar tâkip edecek. Nihâyet, bir harita üzerinde bu ödünç sözlerin coğrafi dağılışını göstereceğim.

Kullandığım metod, esas itibarı ile Profesör Poppe'ye aittir ⁵. Fakat tatbikatta, birçok Mogolca kelimenin morfolojik çözümünde, getirdiğim yenilikler gözden kaçmayacaktır sanıyorum. Maddelerin, Mogolca'nın hangi tarihî lehçesine ait olduğu sorusu bugün için cevaplandırılmaz. Çünkü tarihî lehçelerin dil özelliklerine ait bilgilerimiz çok kit

³ Caferoğlu, Ahmet: "Azerî Lehçesinde Bazı Mogol unsurları", Azerbaycan Yurt Bilgisi, sayı 6-7, İstanbul, 1932 (I, s. 215-226); sayı 25, İstanbul, 1934, (II, s. 3-8) (13 kelime).

—; "Der Uraprung der Wörter *iongal, küräkän* und *nämär* im aserbaidischen Dialekt", Die Welt des Islams, 1941 (s. 53-60).

—; "Türk Dilinde nöker ve nökerzâdeler müessesesi", IV. Tarih Kongresi, Ankara, 1952, (s. 251-261)

—; "Azeri şivesinde nohur ve lap kelimeleri", Rocznik Orientalistyczny, XVII, Krakow, 1953, (s. 180-183)

—; "Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarında Mogolca Unsurlar", TDAY, Ankara, 1954 (s. 1-10) (7 kelime)

—; "Tarla kültürü ve etnografyasına göre 'kotan' ", TDED, XIX, 1 ekim 1971 (s. 43-50)

Eren, Hasan: "Mongolian Loan-Words in Anatolian Dialects", STUDIA CAUCASICA, I, 1963 (s. 93-126)

⁴ Tuna, Osman Nedim: "Mongolian Loan-Words in Anatolian Dialects" Inner Asia Colloquium (session: 21 Kasım, 1963); "Mongolian Loan-Words in Ancient and Middle Ottoman" (session: 1 Mart 1965)

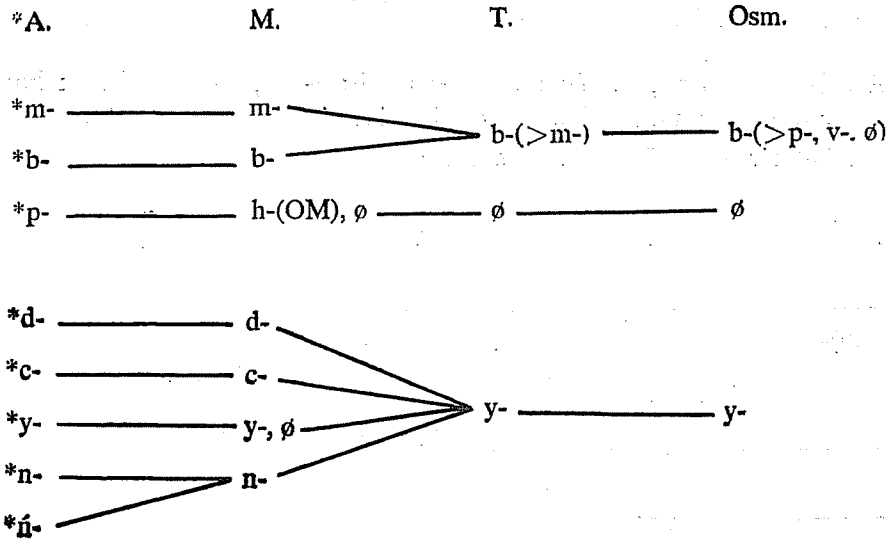
⁵ "The Turkic Loan-Words in Middle Mongolian", CAJ, 1, 1955, s. 36-42 ve "Die mongolischen Lehnwörter in komanischen", Neméth Armağanı, Ankara, 1962, s. 331-340.

ve bir vasıta olarak kullanılamıyacak kadar dağınıktır. Bundan başka, bu konu, maddenin elde edildiği Osmanlıca eserin özel târihi ile sıkı sıkıya ilgilidir. Aynı devreye ait Osmanlıca metinlerde bile açık olarak izlerini gördüğümüz târihî ağızlar hakkında yeterince bilgiye sâhip olmaktan henüz çok uzağız. Bununla beraber, fonetik özelliklerinin, devir tayininde emniyetli bir şekilde kullanılabileceğini gördüğüm halerde, bir kelimenin hangi devre ait olması gerektiğini, sebepleri ile göstermeğe çalıştım. Bunlar yazımın sonundadır.

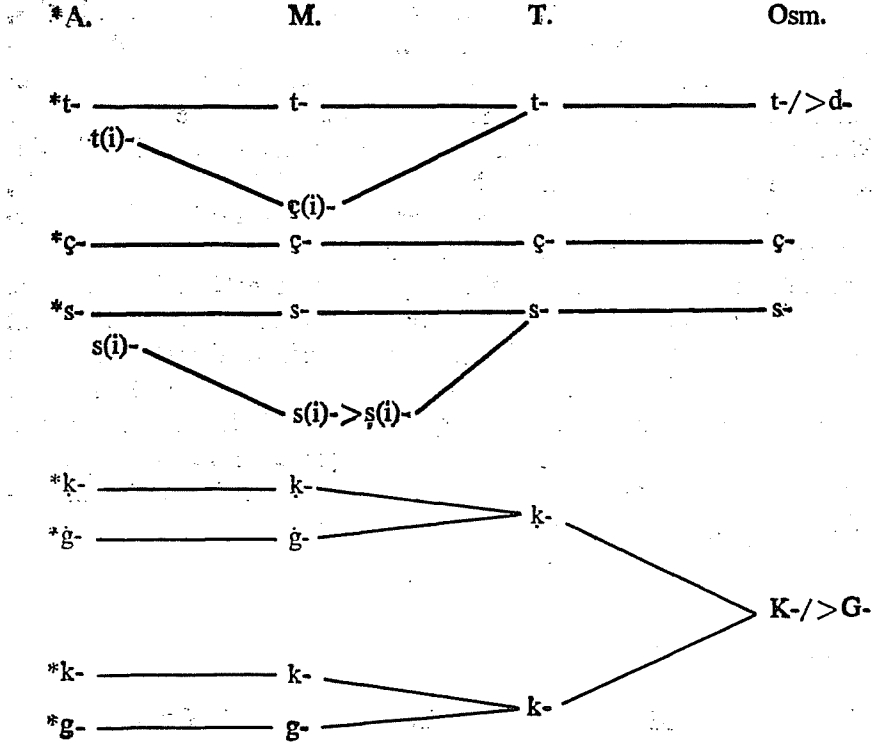
Listedeki kelimelerin Mogolca'dan geldiğini ispatlamak için hem fonetik hem de morfolojik dil özelliklerine başvurulmuştur⁶. Mevcut malzemenin izâhında kullanılan fonetik özellikleri, kısaltmalardan sonra vereceğim. Şemadaki çizgiler, bir dilin belli bir sesine öbür dilde hangi sesin tekabül ettiğini kolayca görebilmek için kullanılmıştır. Bununla bir çizginin bir ucundaki sesin diğer uçta olan ve ikinci dile ait bulunan sestene geliştiğini ifâde etmek istediğim sanılmamalıdır. Morfolojik özellikler ilgili maddelerde gösterilecektir.

1. Ünsüzler

a. kelime başı ünsüzleri :

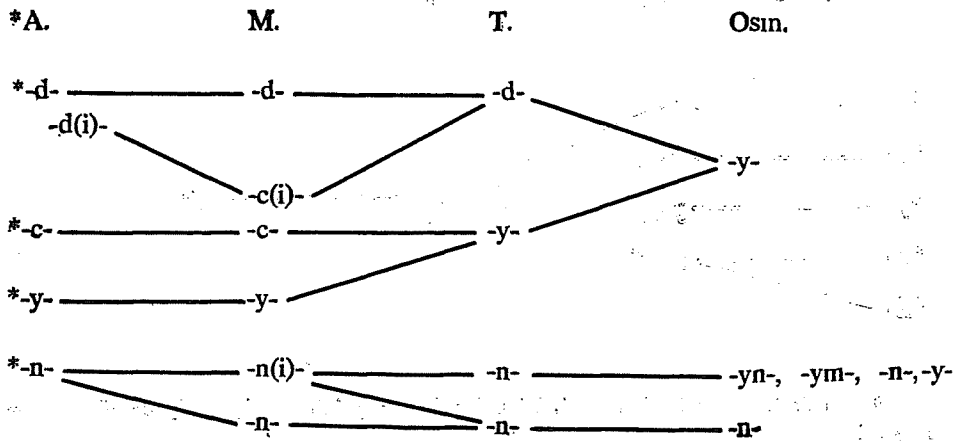

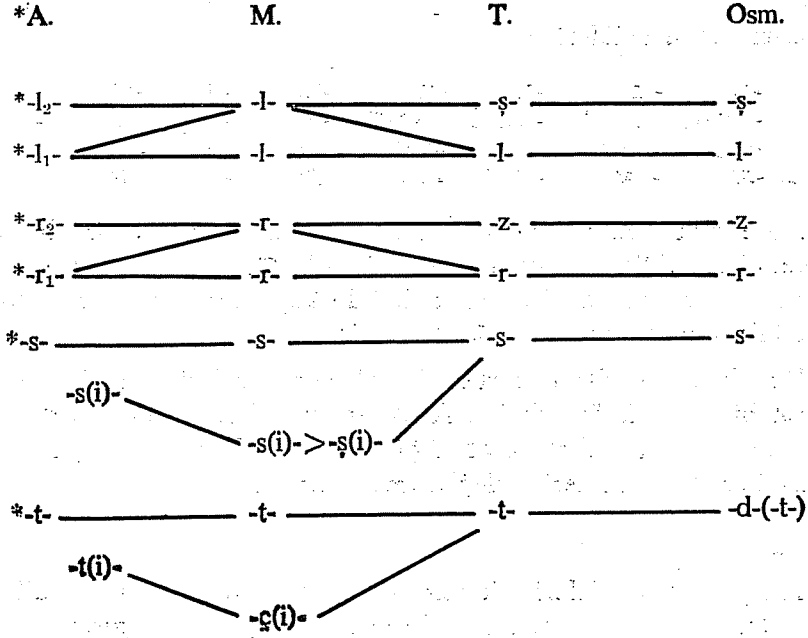
⁶ Bu özellikler için bk. Prof. Nicholas N. Poppe'nin bibliyografyada gösterdiğim üç eseri.

Not : Osmanlıca m-, v-, f-; n-, l-, r-; c-, j-; z-, ş-, h- ya yabancı kaynaklı veya nâdir (fonetik değişiklik)

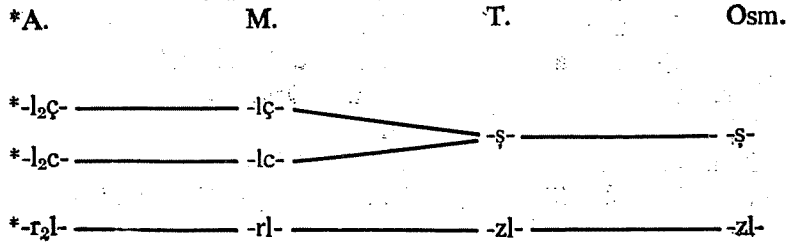
b. ünlüler arası ünsüzler (kısmen):

Not : Osmanlıca'da türetme eklerinin başındaki G artık süreklileştiğinden ünsüzlerden sonra ve alçak (geniş) ünlülerden önce açıklık uyumuna girerek hiçbir iz bırakmadan kaybolmuşlardır. Eski Türkçenin kelime sonu G leri önce kendilerinden önceki ünlüyü uzatmış sonra da kaybolmuştur. Eğer bu ünlü yüksekse (darsa) uzamadan önce yuvarlaklaşmıştır. Ünlüler arasındaki ötümsüz ünsüzler çok zaman ötümlülük uyumuna girmiştir. Fakat, bu her halde bütün ağızlar için böyle değildi.

c. Ünsüz grupları (kısmen):

2. Ünlüler

a. kelime sonu ünlüleri :

*A.	-*a	-*ā	-*e	-*ē	-*u	-*ü	-*ū	-*ı	-*i
M.	- a(>o)	- a(>o)	- e(>ö)	- e(>ö)	- a	- u	- ü	- ı	- i
T.	-ı/∅	- a/∅	- i/∅	- e/∅	-ı ² /∅	-ı ² /∅	- i ² /∅	∅	∅
Osm.	-ı ² /∅	- a ² /∅	- i ² /∅	- e ² /∅	-ı ³ /∅	-ı ³ /∅	- i ³ /∅	∅	∅

Not : Yukarıdaki numaralı ünlüler, uyuma girmişlerdir. Rakamlar alabildikleri şekillerin sayısını gösterir. - V/∅, eğer orijinal ünlü kesin olarak kelime sonunda ise, Türk dilinde kaybolur; eğer bir ünsüzle tâkip ediliyorsa muhafaza edilir demektir.

Dudak uyumu Osmanlıca'da kapalı son heceler için yaygın bir fonetik özellik idi. Artık eriyen G'lerden önceki dar ünlülerin yuvarlaklığı muhafaza edildiği gibi, Eski Türkçe'den gelen yuvarlak ünlüler de niteliklerini değiştirmemiştir.

b. orta hece ünlüleri :

Altay dilinin ünlüleri, Mogolca'da çok kere muhafaza edildikleri halde, bunların pek çoğu Köktürkçe'den başlayarak vurgusuz orta hecelerde kaybolmuşlardır. Bu, bilhassa dar ünlülere ait bir kaidedir.

Orijinal uzunluklar her iki dilde, orta devirlerinin sonuna kadar her yerde muhafaza edilmişlerdir.

Bunlara Osmanlıca'da چ = c, ç ; ک = k, g, y, ñ, v; نک = nk, ng, ñ; و = o, u, ö, ü, v gibi, kelimenin fonetik yapısına tesiri olan "çok-değerli" işaretlerin doğurduğu özel meseleleri eklemek gerekir.

KISALTMALAR⁷

*A.	Altay Dili	Mog.	Mogol (Afganistan)
Bur.	Buriat	Mong.	Monguor
Dag.	Dagur	Oir.	Oirot
Dar.	Dariganga	OM.	Orta Mogol
Dör.	Dörbön	Osm.	Osmanlı
Kaim.	Kalmuk	Öl.	Ölöt
Khal.	Khalkha	T.	Türk Dili
M.	Mogol Dili	YM.	Mogol Yazı Dili

⁷ Türk dili ile ilgisi olan kısaltmaları ayrıca vermeğe lüzum görmedim.

Mogolca Kelimeler

1. Osm. *alçı* (آلچی) “aşık kemiğinin yassı tarafı” (*Bürhānı Kātibī* : TS., I, 92)

YM. *alçu* id. (Lessing, 29 a); Kaim. *alts*⁹ id. (Kaim. 8 a), Man. *alçu* id. (NP., AGr. 86), Rus. *alçik* id. (Kaim. 8 a)

Az., Kaz., Krm. *alçı* id. (Wb., I, 425), Kzk; *alşı* id. (Wb., I, 429) Osm. *aşuk* “aşık kemiği” (TS., I, 267), Çag., D.T. *aşuk* id. (Wb., I, 597), Osm. *aşug* id. (TS., I, 267); Tkm. *aşığ* id., Trk. *aşık*, id. Az., An. Ağ. *aşığ*, *aşıh*, *aşşığ*, *aşşıh*, *aşşık*, *aşuğ*, *aşuh*, *aşuk*, *aşşuğ*, *aşşuh*, *aşşuk* id.

*A. *-l₂ç- : M. -lç- : T. -ş-

(*A. *alçug. P., AGr., § 86, 95: M. *alçu* > *alçı*...: T. *aşuk* > *aşık*)

Buna göre, Osm. *alçı* < M. *alçu*

2. Osm. *barcak* (بارچاق) “kılıç kabzası” (Wb. IV, 1505), Osm. *balcak* id. (بالچاق) Osm. *balçak* id. (بالچاق) (*Anternāme*, *Dede Korkut*, *Müslimnāme*, *Terzemān*, *Menāzırü'l-Avālim*, ...: TS., I, 388)

YM. *bardag* id. (Lessing, 85), Mong. *BarDaG* id. (Mong. 20), YM. *baldag* “kılıç kabzası, baston sapı”, Khal. *baldag* id.

Kırg. *baldag* (Yudakhin, 104), Çag., D.T., *baldag* id. (Wb. IV, 1503), Çag. *balçak* id. (PdC., 154)

YM. *bari*- “tutmak, yakalamak, ele almak”; Khal. *bari*- id. (Lessing. 86); Mog. *bari*- id. (Zirni, 89), Mog. *bari*- id.; Dag. *bâri*- id. (Dag. 119); OM. ; *bari*- id. (HP'ags-pa, 120 a); Kaim. *bâr*-, *bar*- id. (Kaim., 39 a), Mong. *Bari*- (Mong., 22), *wari*- id. (Mong. 482) krş. Tk. *bariṅgak* “parmak” (*A. *bari-).

Yukarıda verilen bütün şekiller, yalnız, Türk ve Mogol dillerinin bilinen fonetik kaidelerine göre türebileceğimiz Mogolca *baridag kelimesi ile izâh edilebilir. Çünkü kelimenin hem kökü hem eki Mogolcada görülüyor. “tutacak yer” mânâsı Mogolcadaki ekin fonksiyonuna ve kelimenin kullanımına uygun düştüğü gibi i yanındaki palatalleşme de Mogolca için normaldir:

barçak < *barcak* « *bari-dag > *bardag* > *baldag*

barçak > *balçak* « *baliçag « *baricag < *baridag*

bari- “tutmak, yakalamak”, + *dag* Nomen usus eki

Buna göre, Osm. *balçak*, *barçak*, *barcak* (< M.*baridag)

3. Osm. *bolcaş* (بولچاش) “buluşma vaad ve yeri” (*Kadı Burhāneddin*, TS., I, 691).

OM. *bolcal* (بولچال) (Muk. Ed., 12), YM. *bolcul* id. (Lessing, 120)

Khal. *boldzol* id. (Lessing, 120), YM. *bolcar* id. (Lessing, 119)

YM. *bolcusi* id. menfi olarak “mümkün olmıyan < buluşulamıyan” manasında kullanılır (Lessing, 120).

Çag. *bolcal* (بولچال) (PdC., 175), Krç., Blk. *bolcal* id. (Pröhle), Kum. *bojjal* id.

YM. *bolca-*, *bolcu-* “anlaşmak, önceden karar vermek, tâyin etmek...” (Lessing, 119), OM. *bolca-* id. (Muk. Ed., 12, 250), Khal. *boldzo-* id. (Lessing, 119), Kaim. *bolz°-* id. (Kaim; 51 a), Dag. *bolocoo* (Dag, 126) id.

Yukarıda verilen kelimelerin hepsinin Mogolca olması gerekir.

Çünkü: *A. *-lç- : M. -lç- : T. -ş-

*A. *-si- : M. -si- > -şi- : T. -si-

Bundan başka kök yalnız Mogolca'da mevcut.

Öyle ise, Osm. *bolcaş* < M. *bolca-si*.

T. *bolcal* < M. *bolca-l*

4. Osm. *bor* (بور) “kül rengi, boz” (*Miftahü'l-Lugā* TS., I, 638)

YM. *bor* “kül rengi, kahverengi” (Lessing, 121), Khal. *bor* id. (a.y.),

Kaim. *bor* id. (Kaim., 51 b), Bur. *boro* id. (Bur., 115 b), Mog.

boro “kül rengi” (Mog., 24 b) Mong. *borō* id. (Mong., 28), Ord.

bor, *boro* “kül rengi, sarımsı kül rengi” (Ord., I, 80 b)

Kırg. *boru* “kül rengi (at)” (Wb., IV, 1663); Şor, Küer., Sag.,

Koyb. *pora* id. (Wb., IV, 1270), Leb. *pör* “kahverengi (at)” (Wb.,

IV, 1303), Kaz., Tob. *bur* id. (Wb., IV, 1815), Kzk. *bora*, *borai*

id., An. Ağ. *bor* id., *mor* “kahverengi, boz (koyun, öküz, inek)”,

Afg. *bōr* “kül rengi, kahverengi”, Fars. *mōr* “mor, külgimsi

kahverengi (öküz ve koyun)” Trk. *mor* “menekşe rengi”

Ktk. *boz* id. (ETY.), OT. *boz* id. (DLT., II, 12-9), Osm., Çag.,

Az., Krm., Tar., Kzk., Hiva Trkm. *boz* “kül rengi, kahverengi”

(Wb., IV, 1681), Kaz. *buz* id. (Wb., IV, 1866), Başk. *buδ* id., Tel., Alt., Leb. *pos* id. (Wb., IV, 1287), Trk. *boz* id., An. Ağ. *boz* id.

*A. *r₂ : M. r : T. z
*A. *-V : M. -V : T. Ø (M. *bora > *boro* : T. *boz*)

Buna göre Osm. *bor* <M. *bor*> Fars. *mor* > Trk. *mör*

5. Osm. *calasun* (جالسن) “genç ve kuvvetli adam, yiğit” *Dede Korkut, Ebā Müslimnāme, Şehnāme tercümesi, ‘Ālī Divānı, Yahya Beg Divānı, ‘Aşkī Divānı, Hamse-i ‘Atā’ī, Sābit Dīvānı, : TS, II, 767-768*. Diğer mümkün okuma şekilleri: *calasın, cılasun, cılasın*. (جالسين : *Ebā Müslimnāme, Şehnāme Tercümesi*; جراسون : *Hikmetnāme*)

Bu kelime Mogolcada mevcut aşağıdaki kelimelerle açıklanabilir:

YM. *calagu* “genç, yigit, gençlik” (Lessing, 1029 b), Khal. *dzalü* id. (a.y.) Bur. *dzalü* id. (Bur., 179), Kaim. *zalü* id. (Kaim., 75 b); Kundur *cilaw* id. (8-1 b); Mog. *calaü* id. (Zirni, 108); Dag. *caloo* (Dag., 330); Mong. *Džialü* id. (Mong., 79) Bundan başka aynı kökle ilgili olarak başka kelimeler buluyoruz: *calagura-, calagurka-, calagus, calaguçud vb.*

Alt., Tel., Kar. T., E.T. *yaş* “genç, genç adam, gençlik” (Wb., III, 241), Kaz. *yāş* id. (Wb., III, 379), Kzk. *jas* id. (Wb., IV, 48), Kırg. *çaş* id. (Yudakhin, 240), Şor. *çaş* id. (Wb., III, 1912) Sag. *ças* id. (Wb., III, 1909), Tkm. *yāş* id. (Trkm. 859), Özb. *yoş* (Uzb., 179)

*A. *c- : M c- : T. y- (M. *cal : T. *yaş*)

*A. *l₂- : M. l- : T. ş- ve Mogolca ek ± *sun*

Buna göre, Osm. *carasun* < *calasun, cılasın* < *cılasun, calasun* <M. *cal+a-sun* krş. *cal+a-gu*

6. Osm. *cebe* (حبه) “zırh, zırhlı elbise; askerî mühimmat, silâh” *Kadı Burhāneddīn Dīvānı, Hamzanāme, İskender Kitabı, Sicill-i Şer’iyye, Ebā Müslimnāme, Cevāhirü’l-Esdāf, Tercüme-i Tārih-i İbn Kesir, Ahter-i Kebir, Bābüsü’l-Vāsıt, Lugāt-ı Ni’metullah, Cāmi’ü’l-Fürs, ‘Aşık Paşazāde Tārihi, Et-Tuhfetü’s-Seniyye, Enis-ü’l-‘Arifin, Kanunnāme-i Āl-i Osmān, Sicill-i Kavānīn, Koçi Beg Risālesi, Evliyā Çelebi, Nuhbetü’t-Tuhfe, Kul Devoci, Derünt,*

Bürhün-ı Kātî : TS., II, 756-759)

YM. *cebe* “ok veya mızrak ucu” (Lessing, 1042), Khal. *dzev* id. (Lessing, 1042) OM. *cebe* “ok veya mızrak ucu, silâh” (Gizli Tarih), Mong. *DŽüē* id. (Mong., 95); Ord. *DŽiwe* id. ; Kaim. *zev*^o id. (Kaim., 474)

Osm. *cebe*, *cebeci*, *cebelü* (Wb., IV, 88), Çağ. *cibe* id. (PdC., 301). Kırg. *cebe* “ok, ok ucu, yay, silâh” (Yudakhin, 242)

Koyb., Tel. *yebe* “ok ucu, bıçağın uç kısmı” (Wb., III, 386)

*A. *c- : M. c- : T. y- (*A. *cepe : M. *cebe* : T. *yepē > *yebe*)

Buna göre, Osm. *cebe* < M.

7. Osm. *ceyren* (جیران) aynı imlâ ile *ceyran*, *ciyren*, *ciran*, *ciren* okunabilir. *ceren*, *ciren* (جران), *ceylan* (جیلان) (*Gevherî, Sâbit Dîvanı, Battal Gazi, Karaca Oğlan, Bürhân-ı Kātî*... : TS., II, 761) ve (Wb. IV, 65)

YM. *cegere(n)* “ceylan” (Lessing 1043 b), *ceger* “kırmızımsı kahverengi” (Lessing 1043 b), Khal. *dzeer* id (Lessing 1043 b), Kaim. *zern* id. (Kaim. 474 b); Dag. *ceere* (Dag., 176)

Çağ. *ciran*, *ciren*, *ceyren* (جیران) (PdC., 303), Leb. *ciyren*. Alt. *ceren*, Kaz. *ciren* id. (Wb., IV, 142); Kar., Krm. *ciylan* (Wb., IV, 145), Trk. *ceylân*, Fars. *ceylân*.

ET. *yeg(e)ren* “kızılımsı kahverengi (at)” (Ikhe Huşotü, 15, I, 133; 19, I, 139); Leb. *yigrân* (Wb., III, 515), Tel. *yegrân*, *yärân*, *yärân* id. (Wb., III, 338), Alt, *yärân* “yaban keçisi” (Wb., III, 338), Bar. *yirân* id. (Wb., III, 515), Kırg. *cirân*, Kzk. *ciren* (Wb., IV, 142), Çuv. *şüren* id. (Çuv. 150)

*A. *c- : M. c- : T. y- (Çuv. s- ; Kzk., Kırg. c-)

(M. *cegeren* : T. *yegeren*)

Buna göre, *ceylan* < *ceyran*, *ceyren* vb. < M.

8. Osm. *cevüingar* (جونيگر) aynı hakla *cünggar* okunabilir. “Sol kanat, sol kol (askerî) (*Fâtih Sultan Mehmet Yarlığı*, sat. 66, 94, 145.) Bu yarlık Osmanlı sahası içinde olmakla beraber Doğu Türkçesi ile yazılmıştır.

YM. *cegüingar* “sol el, sol kanat, sol kol (askerî). (Lessing, 1044) Khal. *dzüüingar* id. (Lessing 1044). Mog. *carangal* (Zirni, 109)

Y.M. *cegün* “sol, doğu” (Lessing, 1044), Khal. *dzüün* id. (Lessing, 1044); Kaim. *zün* id. (Kaim. 485 b); Bur. *dzüün* id.

YM. *gar* “el, kol, yan, kanat” (Lessing, 350), Khal. *gar* id. (Lessing, 350); Bur., Mog., Kaim. *gar* id., Mong. *Gar* id., Dag. *garı* id., OM. *kar*.

Çag. *c(a)vangar* id. (Baburnāme, Lugāt-i Çagatay), *c(a)vang(a)l* id. (Lugāt-i Çagatay), *cuvangar*, *cuvankul* id. (Wb., III, 175)

*A. *c- : M. c- : T. y-. Buna göre Türk Dilindeki şekillerden hiçbiri Türk Dili ile izah edilemez. Bu kelime Mogolca bir birleşik söz olup *sol kol* karşılığında kullanılmıştır.

Öyle ise, Osm. *cevüngar*, *cungar* < M.

9. Osm. *cıda* (جيدا) “mızrak, süngü, harbe” (*Süheyl ü Nevbahār, Dede Korkut, Anternāme, Velāyetnāme-i Hacı Bektaş, Āşık Paşazāde, Rāhatü'l-Ervāh, Sicill-i Şer'iyye, Vīs ü Rāmīn, Köroğlu, Şehnāme Tercümesi, Selimnāme, Evliyā Çelebi* : TS., III. 763-764)

YM. *cıda* “mızrak, süngü, harbe” (Lessing, 1049), OM. *cıda* (Muk. Ed., 205); Khal. *cad* id. (Lessing, 1049), Kaim. *dzid** id. (Kaim., 108 b); Bur. *cada* id. (Bur., 246 a), Ord. *DŽiDā* id. (Ord., 1, 193 b); Mong. *DŽiDā* id. (Mong., 86); Dag. *giaide* id. (Dag. 318), Man. *gida* id., Rus. *stik.*, Trk. *çita* “ince uzun ve ayrı kalınlıkta ağaç parçası”

cıda “mızrak, süngü” (*Oğuznāme*), Çag. *cıda* id. (PdC., 302), Tel., Koyb., Kaç. *d'ıda* id., Alt., Leb., Tel. *yıda* id. (Wb., III, 495) Şor, Sag. *çıda* id. (Wb., III, 2091), Sag. *sıda* id. (Wb., IV, 656)

*A. *c- : M. c- : T. y- (M. *cıda* : T. *yıda*)

*A. -d- : M. -d- : T. -d- (> Osm. -y-, Yak. -t-, Khak. -z-, Tuva -d-, Çuv. -r-)

Buna göre, *cıda* kelimesi Türk diline ait olamaz. Öyle ise Osm. *cıda* < M.

10. Osm. *cılavu* (جیلو) “dizgin” (*Dede Korkut, Mihr ü Müşteri* : TS., II, 768) bunun yanında *cılavı*, *cılav* kelimeleri de bulunmaktadır.

YM. *ciluga* “dizgin” (Lessing, 1055 b), Khal. *coloo* id. (Lessing, 1055) OM. *cilo'a* id.; Dör. *dzilü* id. (Kaim., 110 b), Kaim. *džalü* id. (Kaim. 110 b), Dag. *coloo* id. (Dag. 306)

Çag. *cılav* id. (Wb., IV, 145)

*A. *c- : M. c- : T. y-

*A. *d(i)- : M. ci- : T. y-. (Mançu -Tunguz dillerinde d(i)- muhafaza edilir) Evenki; *dil* “baş”, *diliwün* “başbağı” yardımı ile M. *čiluga* <*A. *dil+u-ga*, **dil+i-gün* > Evenki; *diliwün* çözümlenebileceğinden :

Osm. *cılav* <*cılavı* < *cılavu* (< *cilagu×M. *ciluga*) olmak gerekir.

11. Osm. *cılka* (چىلىكى) “çığır, patika, dağ yolu. (*Kāmus Tercümesi*: TS., II, 769) kelimenin ikinci şekli *cılğı* (چىلىغى) (a.y.)

YM. *cilga* “yarılğan, sel yatağı, iz, ince ve çukur yol” (Lessing 1055) Kaim. *dzilga* id. (Kaim. 109 b), OM: *cilgas* id. (Muk. Ed. 372)

EU. *ylka* id. (Wb., III, 486), Bar. *ylga* id. (Wb., III, 486), An. Ağ. *ylga* id. (SDD. 1526); Kzk. *cilga* (Wb., IV, 128; K. D., 107), Kırg. *cilga* id. (Yudakhin, 279; Wb., IV, 128), *cılka* id. (Wb, IV, 128)

*A. *c- : M. c- : T. y- (M. *cılka* : T. *ylka*)

Ayrıca T. y- > Kzk., Kırg.,... c-

Buna göre Osm. *cılka* < M.

12. Osm. *çandavul* (چىنداۋول) “artçı (askerlik t.)” (*Bürhān-ı Kāti Tercümesi*: TS., II, 821)

YM. *çagdagul* “nöbetçi, devriye; casus, müzevir” (Lessing, 159) Khal. *çagduul* id. (Lessing, 159); YM. *çingnagul* “dinleyici, kulak veren, kulağı delik (kimse), casus” (Lessing, 190 a), Khal. *çanguul* id. (Lessing, 190 a).

YM. *çagda-* “gözlemek, casuslamak, (gizli) bilgi vermek (Lessing 158)

YM. *çingla-*, *çingna-* “gözlemek, casuslamak, (gizli) bilgi vermek (Lessing, 190)

Çag. *çagdavul* “1. gece bekçisi, nöbetçisi, 2. artçı” (Wb., III, 1850)

Çag. *çandavul* id. (Lug. Çag.), *çagdaul*, *çagdaul*, *çikdavul* id. (L. Coq), *ç(a)gdaul*, *ç(a)ngdaul*, *ç(a)ngdaval* (Baburnāme)

*A. *t(i)- : M. ç(i)- : T. t(i)- (M. *çiñla-* : T. *tiñla-*) M. i (kökte) :

OM. a (ünlü çözülmesi) (M. *çiñla-* : OM. **çañla-* > *çanla-*), ayrıca -gal.

Öbür şekiller için YM. *çagda-* krş. T. *çak-* “müzevirlemek, çıtlatmak, gizlice bilgi vermek”, YM. *çigda-* krş. M. *çiki(n)* “kulak”

ilgilerini göz önüne almak gerekir. Buna göre, Osm. *çandavul* iki şekilde açıklanabilir :

1. Osm. *çandavul* < OM. **çañda'ul* < OM. *çañla'ul* < M. *çiñlagul*
2. Osm. *çandavul* « OM. **çañla'ul* (M. *çiñlagul*) + kontaminasyon (OM. *çagda'ul*)

13. Osm. *çidam* (چيدام) “sabır, tahammül, dayanma” *Kāmus-u Osmānī*: TS, II, 886) (Bu kelimenin Çağataycadan aktarılmış olması muhtemeldir. Bununla beraber Wb., III, 2093 teki kayda dayanarak buraya almakta bir mahzur görmedim.)

Mog. *çidān* “dayanıklılık, tahammül etme” (Zirni 95) YM. *çidan-yadan* “güç-bela, zor-zahmet” (Lessing, 176), YM. *çidamag-yadamag* id. (Lessing, 177), *çidal-küçün* “güç-kuvvet, kuvvet-takat” (Lessing, 177)

OM. *çida-* “muktedir olmak, dayanmak, sabır ve tahammül etmek...” (Muk. Ed., 133; HP'ags-pa, 122), YM. *çida-* id. (Lessing, 176), Khal. *çada-* id. (Lessing, 176), Kaim. *tşid^a-*, *tşad^a-* id. (Kaim., 438 a), Ord. *tşada-* id., Mong. *şDa-* (Mong. 331), Dag. *şade-* id. (Dag., 214), Bur. *şada-* id. (Bur. R., 236)

Alt., Tel., Kırg. *çidam* “takat, tahammül, mukavemet” (Wb., IV, 2093): Tel. *çidim* id. (a.y.), Tel., Leb. *şidam* id. (Wb., IV, 1050), Kzk., Şor. *şidam* “maharet, kudret, sabır” (Wb., IV, 1059), Sag., Koyb. *şidim* “sabır, tahammül” (Wb., IV, 657), *şidal* “maharet, kudret, sabır” (Wb., IV, 656), Alt., Tel., Leb., Krm., Kaz., Kar. L., T. *çida-* “tahammül etmek, dayanmak, mukavemet etmek” (Wb., III, 2093), Kzk., Kaç, Şor. *şida-* id. (Wb., IV, 1058), Sag. *şida-* id. (Wb., IV, 656).

ET. *tida-* “muktedir olmak, dayanmak, tahammül etmek” (Or.Y.), EU. *tid-* “karşı koymak, dayanmak, men etmek, yasaklamak, OT. *tid-* id. (DLT., II, 292-15), Kum. *tıya-* id. (Cod. Cum.), Harezmi T. *tayan-* id. (NF, 176-11), Osm. *tayan-* (> *dayan-*) (TS., II, 1030), Tel., Kzk. *tiyin-* id. (Wb., III, 1311), Kar. L.T., Kaz., Krm. *tiyil-* id. (Wb., III, 1311), Tel., Kaz. *tīn-* id. (Wb., III, 1361)

*A. *t(i)- : M. ç(i)- : T. t(i)- (M. *çida-* : T. *tida-*)

*A. *-d- : M. -d- : T. -d- (> y, z, ...)

Buna göre, Osm. *çidam* < M. *çida-m*

Öbür şekiller : T. *tid-*, *tid-a-* > *tıya-* > *taya-* > *daya-*

tid-m- > tıyn- > tiğın- > tīn- , tid-il- > tıyıl- > tiğil-
M. *çida-mag, çida-l, çida-n.*

14. Osm. *dalda* (دالدا) “kuytu (yer), barnak, gizli (yer), gölge (lik)”
(*Pir Sultan Abdal, Vāsıf Dīvanı, Gedāi* : TS., II, 983)

OM. *dalda* “gizli, saklı, kuytu” (Muk. Ed., 138), YM. *dalda* id. (Lessing, 225), Khal. *dald^a* id. (Lessing, 225), Bur. *dalda* (Bur. 201 b); Kaim. *dald^a* id. (Kaim., 73 b.) Ord. *DalDa* id. (Ord., I. 115 a), Dag. *dalede* id. (Dag., 132)

Çag., Krm. *dalda* id. (Wb., III, 1637), An. Ağ. *dalda* id. (DS. IV, 1341)

ET. *yaş-* “gizlenmek, sinmek, saklanmak” (EUTS., 290), OT. *yaş-* id. (DLT., III, 60-14); ET. *yaşur-* “gizlemek, saklamak” (EUTS., 290), OT. *yaşur-* “gizlemek, saklamak, örtmek, muhafaza etmek” (DLT, III, 68-14); ET. *yaşut* “gizli” (EUTS., 290), OT. *yaşut* id. (DLT, II, 228-4); *yaşru* “gizli, saklı” (DLT., III, 31-6), Osm. *yaşmak yaşınan-* “yaşmak tutunmak, yaşmakla örtmek” (TTS, IV, 854)...

*A. *d- : M. d- : T. y- (M. *dal : T. *yaş)
*A *-l₂- : M. -l- : T. -ş-

M. *dalda* (< *dal+da*) + *da* Komitativ (zarf olarak kullanılır)

T. *yaş-* (< *yaş+u-*) tasrifte orta hece ünlüsünün düşmüş olması gerekir, çünkü *yaşınan-* (< *yaş+a-n-*) ve *yaşut* (< *yaşu-t*) başka türlü izah edilemez. Buna göre :

Osm. *dalda* < M.

- 15 Osm. *dapkur* (دپقور) “eger üzerinden aşırılarak bağlanan kolan”
(*Cāmī’ü’l-Fürs* : TTS, IV, 739), *tapkur* (طپقور) id. (*Ni’meti*: TTS, IV, 739) Bu kelime bu mânâda yalnız *kolan* kelimesi ile birlikte bir tamlama içinde kullanılmıştır : *dapkur kolanı, tapkur kolanı, tapgur* (تاپقور), *tapkur* (تاپقور) (Wb., III, 953)

YM. *dapkur* “sıra, bağ, kat; katmer, katmerli, çifte” (Lessing, 214), Khal. *davḥır* id. (Lessing, 214), Bur. *davḥar* id. (Bur. R., 171), Mog. *dabkur* id., Mong. *DaGur, t’aGur* id. (Dag. M., 194) YM. *dabkuça-* “kat kat koymak, katmerlemek” (Lessing, 214) *dabkuça* “iki kat giyim” (Lessing, 214), *dabkuçala-* “birbiri üstüne koymak”, *dabkurgā* “tabaka, kat” (Lessing, 214), *dabkurgala-* “tabakalar teşkil etmek” *dabkurla-....*

YM. *dabta*- “tekrarlamak, tekrar tekrar yapmak (aynı hareketi) demir dövmek” (Lessing, 213), *dabtal* “tekrar”...

Khal. *davt*^a- “tekrarlamak” (Lessing, 213), Bur. *davhasuul*- “demir dövmek, çekici tekrar tekrar vurmak” (Bur. R., 171), Dag. *dabete*- id. (Dag.-M., 131)...

Çag. *dapkur* (داپکور) “eyerin ortasından geçirilen kolan; asker dizisi, kol halindeki asker; tulum, su kovası” (PdC., 314) *tapkur* (تاپکور) “ilâve kat, katmer” (PdC., 192; Wb., III, 954), Kaz. *tapkır* “defa, kere” (Wb., III, 952), Kaz. *tapkırila*- “tekrarlamak”, *tapkırılık* “çarpma (hesap)” (Wb., III, 953).

*A. *d- : M. d- : T. y- (M. *dap*- : T. *yap*-)

*A. *t- : M. t- : T. t- (> Osm. d- ~ t-)

Buna göre Osmanlı, Çagatay, Kazan Tatarcasında görülen t’ler substitution (d yerine t) olmak gerekir. Ayrıca kelimedeki ek (-gur) Mogolcada çok yaygındır.

Öyle ise Osm. *tapkur* ~ *dapkur* < M. *dapku-r*

16. Osm. *dümük* (دوموک) “meşgale, iş-güç” (*Tercemân, Süheyl ü Nevbahar, İskender Kitabı*: TS., II, 1311-1312), *dümük*- “bir işle meşgul olmak, oyalanmak” (*Yüsuf u Zeliha, Ş.H., Hurşitnâme, Tercemân*: TS., II, 1312). Şu misale⁷ göre *dümük* kelimesinin bir mânası da “faydalı” olmalıdır: *ite nice biragasun bir kemük-ki bir sâ^cat ol ola saña dümük* (*Süheyl ü Nevbahar*: TTS, II, 337) Osm. *dümük*- “bir işle meşgul olmak, oyalanmak” (TS, II, 1312)

Y.M. *dömüg* “faydalı, işe yarar, tatminkâr, oldukça iyi, uygun” (Lessing, 267 b), Khal, *dömög* id. (a.y.)

Y. M. *dömü*- “bir işi az ölçüde yapmak, şöyle-böyle yaşamağa çalışmak, oyalanmak” (a.y.), *dömügüre*- bir işi veya şeyi şöyle-böyle, üstünkörü yapmak; oyalanmak” (a.y.), *dömügüken* “az buçuk, şöyle-böyle, üstünkörü (iş hk.)” (a.y.), *dömügüü* “az buçuk, yarım-yamalak, üstünkörü, baştan savma, şöyle-böyle (iş hk.)” (a.y.), *dömüne*- “bir işi üstünkörü yapmak”

An. Ağ. *dümük* “1. iş-güç; 2. bir işe veya bir kimseye karşı duyulan bağlantı, ilgi; 3. akıl-zekâ” (birinci mâna için a.y. *dümüşük*’e bk.) (SDD, IV, 1630), *dümüşük* “iş-güç” (a.y.)

ET. *yumuş* “iş-güç, çalışma, hizmet” (EUTS., 305), OT, *yumuş* id. (DLT, III, 12-8), Osm. *yumuş* “iş, hizmet” (*Ni^{mett}*: TTS, IV, 906), An. Ağ. *yumuş* id. (SDD, III, 1551), Bar., Kar. T. *yumuş* id. (Wb.,

III, 580), Kaz. *yömöş* "iş, hizmet, ilgi" (Wb., III, 464), Kar. L. *yumus* id. (Wb., III, 580), An. Ağ. *yümüş* id. (SDD, III, 1559), An. Ağ. *yumur-* "bir işi becermek" (SDD, III, 1551); Kırg. *cumuş* "iş-güç" (Yudakhin, 269), *cumşa-* "bir iş görmek" (a.y.), Kzk. *cumis* id. (KED, 111) An. Ağ. *yap-/yum-* "başarmak"

*A. *d- : M. d- : T.y- (M. **dum-* > *döm-* : T.**yum-*)

Mogolcadaki ö, ve g nin kalitesi net değildir (Anadolu ağızlarındaki *öküz* ve *gün* kelimelerindeki ö, ü, g'nin Fonetik şekilleri ile karşılaştırılabilir : o, u, g)

< < >

Buna göre : M. *dömü-* > *dömü-g*, *dömü-gü*, *dömü-gü+re-*, *dömü-gü+ken*, *dömü-n+e-*.

T. *yumu-* > *yumu-r-* *yumu-ş* (> *yümüş*), Kırg. *cumşa-* (> **yum-(u)ş+a-*) şeklinde çözümlenebilir.

Öyle ise, Osm. *dümük* < M. *dömü-g*

Osm. *dümük-* < *dümü-k-* < M. *dömü-*

An. Ağ. *dümüşük* < *dümü-ş-* < M. *dömü-*

17. Osm. *dür* (دور) *sin-* (DK. Dresden MS, 184-3. Bu kelime ayrı ayrı baskılarda *dürsin-* ve *dürsm-* şekillerinde verilmiştir). "yüz çevirmek, yüz döndürmek, istifi bozulmak, korkmak" kelimenin *dürsm-* "durur gibi olmak" mânâsı metne yeter derecede uymuyor : *agca tozlu katı yaydan dür sinmayan* "ak kirişli (iyi cins kirişli) sert yaydan yüz çevirmeyen (istifini bozmayan)" daha iyi bir izah şekli olur.

YM. *düri* "şekil, yapı, görünüş, yüz, ifade, davranış" (Lessing, 282 a), Khal. *dür* id. (a.y.). Kaim. *dür^r*, *dür^ü* (Kaim. 105 b), Dag. *dure* id. (Dag. 241), OM. *duri* id. (HP'ags-pa, 122 b), Mançu. *durun* (NP A Gr., 23), M. *dürsün* id. (a.y.)

*A. *d- : M. d- : T. y-

*A. -*r₂- : M. -r- : T. -z (M. *düri* : T. *yüz*)

*A. -i : M. -i : T. Ø

Buna göre, Osm. *dür* < M. *düri*

düri+sm- > *dür + sin-* krş. M. *dürisün* > *dürsün*.

18. Osm. *ece* (آء) "reis, ulu, ileri gelen" (Yunus emre : TS, III, 1384), "yaşlı adam, ak sakal" (Wb., I, 865)

OM. *ecen* "sahip, efendi, reis, Tanrı" (Gizli Tarih, Muk. Ed., 154), *èce* id. (Muk. Ed., 153), YM. *ecen* id. (Lessing, 336), Khal. *edzen* id. (a. y.), Kaim. *ezn.* id., Mog. *ejän, ecan* "koca" (Zirni, 103), Kundur *ezan* id., Mong. *ecen* id. (Mong., 312), Ord. *eDzin* id. (Ord., I, 230 a), Dag. *ecin* id. (Dag., 142).

An. Ağ. *ece* "1. ak sakal, ihtiyar, 2. büyük ve asâlet sahibi kadın, 3. baba, 4. ağa" (SDD, II, 503-504), *eci* "hürmete lâyık yaşlı kadın" (a.y., 504) *ici* "baba" (a.y., 780), *ez* "sâhip, mâlik" (a.y. 567), *ezin* "âciz" (< ihtiyar?) (a.y., 568). Kzk. *ece* "yaşlı adam" (KD., 297)

ET. *idi* "sahip" (Orh. Y.) EU. *idi* "sahip, bey" (EUTS., 89), OT *idi* "sâhip, efendi, Tanrı" (DLT., I, 87-15), Harezmi *idi* id. (NF. 315, 10), *ède* id. (NF., 82-7), *ede* id. (NF., 292-16), *izi* id. (NF., 235-4), Kıpç. *idi* id. (Müh., 33; İdr., 37), Çağ. *idi* id. (Lug. Çağ., 58), Kırg. *ee* "sahip, Tanrı" (Yudakhin, 942), Alt., Tel. *eyi* "koca" (Wb., I, 726), Yak. *itie* id., *it'i* id., *it'çi* id., Osm. *ieye*, *eye* (ı) id., (TS., III, 1578), An. Ağ. *eye* "1. sâhip, 2. âilenin en muhterem kadını, 3. baba" (SDD, 563), *ieye* "sâhip" (a.y., 803), Trk. *ıssız* "kimse olmayan yer", Osm. *ıss+* "sâhip" (TS, III, 2096) (msl. iş *ıssi* a.y. 2117)

*A. *-d- : M. -d- : T. -d- (> y, z, t...)

*A. *-d(i)- : M. -c(i)- : T. -d- (> y, z, t...) M. (*eci(n)*): T. *idi*)

*A. *-e : M. -e : T. -i/Ø

*A. *-i : M. -i : T. i/Ø

Öyle ise, Osm. *ece* < M. *ece(n)*.

19. Osm. *güm* (گوم) "içte olan, derin" (*Kāmus Terc.*: TS., III, 1741)

YM. *gün* "derin, derinlik" (Lessing, 391), Khal. *gün* id. (a.y.), Ord. *Gün, Gūn* id. (Ord., I, 227 a), Kaim. *gün, gūn* id. (Kaim., 139 a, 140 b), Bur. *gün* (Bur., 181 a) Mong. *fuGuän* id. (Mong. 104), Dag. *guen, guaan* id. (Dag., 153)

Mogolcada bâzı kelimelerin ek alması hâlinde ortaya çıkan ve (n) şeklinde gösterilen n hâriç, bütün kelime sonu n leri ñ olarak telâffuz edilir. Bu n > m için daha uygun bir durumdur. Ayrıca Türk dilindeki *bogun* > *bogum*, *kurun* > *kurum*, *kurşun* > *kurşum*, *tügün* > *tügüm* gibi bir yuvarlak ünlüden sonraki n > m değişikliğine ait misalleri de hatırlıyabiliriz.

*A. *g- : M. g- : T. k- (> Osm. g-, k-)

Buna göre şekil bakımından daha eski, ve bütün Mogol dillerinde bulunan *gün* > Osm. *güm* olmak gerekir.

20. Osm. *kaburga* (قبورغه) “kaburga” (*Bürhān-ı Kātibî Tercümesi* : TTS, II, 560), *kapurga* id. *kapurgalu* (قبورغالو) *Dede Korkut*, Dresden 15-1)

OM. *ķabirķa* “kaburga, yan, döş” (Gizli Tarih), Mog. *kaburga* id. (Zirni, 122), YM. (*ķabirģa(n)*) “kaburga, yan, döş, böğür, kama, dağ veya tepelerin sıra teşkil eden yüksek kısımları” (Lessing, 898), Khal. *ķavirģa* id. (a.y.), Dag. *ķaberihē* id. (Dag., 307), Ord. *ķavirģa* id. (Ord., I, 344 a)

Kaim. *ķavsn*, *ķävsn*, (< *kabisun*) (Kaim., 174 b), Mong. *ķawu-Dze* id. (Mong., 166), Bur. *ķabha(n)* id. (Bur., 159)

Kıpç. *kaburga* “kaburga” (TZ., 181), Çağ. *kaburga* (قبورغه) id. (Wb., II, 455), Az. *kaburga* id. (Wb., II, 455), Alt., Tel., Şor.; Leb., Küer., Sag., Koyb., Kaç., Kzk., Kırg., Krm. *kabirģa* id, (Wb., II, 450).

Eski ve Orta Türkçede rastlamadığımız bu kelime, morfoloji bakımından kendisi ile karşılaştırılabilecek başka bir şekil olmadığından, Türk dilinde tek başına kalmaktadır (P., Mong. Lehnw. im Kom., s. 337)

Diğer taraftan Mogol dillerindeki ilgili başka kelimeler yardımı ile *kaburga* (< *kabirģa*) mn izahı mümkündür: *kabirģa* < *kabi+r-ģa(n)* veya *kabi+rģa-n*, *kabisun* < *kabi+sun*, *kabirsun*, < *kabi+r-sun* vb. Kelime kökü *kabi* “yan, bitişik, yakın” (>YM. *ķabi*, Lessing, 897), *kabir-* “yanyana durmak, birine veya birşeye dokunmak” (> YM. *ķabir-*, Lessing, 898), *kabirģa-* id. (> YM. *ķabirģa-*, a.y.). Buna göre Osm. *kaburga* < M. *kabirģa* ~ *kabirķa*

21. Osm. *kaþçur* (قابچور) “hayvan vergisi” (*Garibnāme, Tārih-i Āl-i Selçuk*: TS, IV, 2346)

OM. *kaþçur* (قابچور) id. (Muk. Ed., 441), *kubç'iri* id. (HP'ags-pa 129), YM. *gobçigur* id. (Lessing, 357), Khal. *gouçuur* id. (a.y.), Kaim. *ķowşür* id. (Kaim., 191 b)

Çağ. *kaþçur* id. (قابچور) (Wb., II, 430), Alt., Leb. *kaþçür* id. (Wb., II, 430), Soy. *koñçur* id. (Wb., II, 524), Az. *kopçür* id., An. Ağ. *gamçur* id. (SDD, II, 592), *kamçor* id. (SDD, II, 822), *kamçur* id. (a.y.). *kaþçur* id. (SDD, II, 828)

Kelime, *kapçı-* (> YM. *ḥapçı-* “sızdırmak, zorla çıkarmak, elde etmek, sıkıştırıp almak, Lessing, 896) *gobçı-* “vergi almak, salma salmak” (Lessing, 363) fiilleri ile ilgili olup *-gur* eki ile yapılmıştır. Öyle ise, Osm. *kapçur* < M. *kapçu-r*

22. Osm. *karañu* (قراکو) “karanlık” (*Yunus Emre, Dede Korkut, Garib-nāme, Kelile ve Dimne, Kıyasü'l-Enbiya, Mevlid, Şeyhî, Müzekki'n-Nüfus...* : TS, IV, 2270) öbür yazılış şekilleri: قارهكو، قارهكو، قاركو، قاركو، قاركو

YM. *ḥaranggu, ḥaranggui* “karanlık” (Lessing, 935 a) Khal. *ḥaranḡ-gu, ḥaranggui* id. (a.y.), Ord. *ḥarañgg'ı* id. (Ord., I, 338 b), Mong. *ḥarañGu* id. (Mong., 159), Kaim, *ḥarañ'ü* (Kaim., 170 a), Dag. *harengguei* (Dag. 257), Şirongol *karañgu, karañgui*, Mog. *karañ-gu* (Zirni, 123)

OT. *karañgu* id. (DLT., III, 288-8), *karañku* id. (a.y.), Kıpç. *karañu* id. (Müh., 37), *karangı* id. (TZ., 184), Çağ., DT., Tar. *karañgu* id. (Wb., II, 154), Alt., Tel. *karañui* id. (Wb., II, 153), Kom. *karañu* (a.y.), Leb. *karaña* (a.y.), Kzk., Kırg. *karangı* id. (a.y.), An. Ağ. *karañ, garañu, garavı, karañ, karavı* id., Trk. *karanlık* (< *karanı+luk* < *karañu+luk*) id.

Kelimenin en eski tanığı *Divānu Lugatı't-Türk'tür*. Buna göre Orta Türkçe'den daha önce kullanıldığı hakkında bilgimiz yoktur. Şimdiki halde, *+ñu* için Türk Dili'nde başka bir misale de sâhip değiliz. Halbuki bu ek ve *+ñui* < *+ñu+i* Moğolca'da canlı eklerdir. Buna göre *karañu ve karañui* kelimeleri Türk-Moğol müşterek isim kökü *kara*'dan, *+ñu* ve *+i* ekleri ile yapılmıştır. Öyle ise Osm. *karañu* < M.

23. Osm. *karavul* (قراول) “karakol, ileri posta, gözcü, nöbetçi” (*Dede Korkut, Cāmasbnāme, Cevāhırü'l-Esdaf, İbni Kesīr Tarihi Tercümesi, Şahnāme Tercümesi, Et-Tuhfetü's-Seniyye, Tercemān, Bābüsü'l-Vāsıt, Evliya Çelebi ...* : TS, IV, 2383-2285) Başka yazılış şekilleri : قارهول، قارهول

YM. *karagul* “gözcü, nöbetçi, devriye, ileri posta, öncü” (Lessing, 933), Khal. *ḥaruul* id. (a.y.), Ölöt, Dörbön. *ḥarül* id. (Kaim., 171 a), Bur. *ḥarül* id. (Bur., 557 b), Ord. *ḥarül* id. (Ord., I, 341 a), Mog. *karaül* id. (Zirni, 123) (> Afgan *karawal* id.), Rus. *karaul* id. Kıpç. *karavul* id. (ldr., 70; TZ., 184), Çağ. *karaul* id. (PdC., 398;

Wb., II, 152), *karagul* id. (Wb., II, 146), Tel., Bar., Kaz., Kzk., Krg. *karaul* id. (Wb., II, 146), An. Ağ. *karagol*, *garagol*, *karakul*, *gara'ol*, *gara'ul* id. Trk. *karakol* (*kol* kelimesinin contaminationu).

Türk ve Mogol dillerinde *kara-* “bakmak, gözlemek” Fiili meycuttur. Bununla berâber *-gul* yalnız Mogolcada bol misâllerle tanımlanan canlı bir ektir. Bu ekle yapılmış gibi görünen birkaç Türkçe kelime yeter derecede açık bir şekilde anlaşılamıyor. Mogol dilinde *-gul* ile türetilmiş aynı guruplar, başka kelimelerin (msl. *kepte-gul*, *mana-gul*, *tangna-gul*, *turşi-gul*...) bulunmasına karşı, *karagul*'un Eski ve Orta Türkçede tesbit edilmemiş olması, bu kelimenin Mogolcadan geldiğini gösterir. Öyle ise, Osm. *karavul* < M.

24. Osm. *kecim* (كجم) “at zırhı, eğerin altına konulan örtü” (*Cāmi'ü'l-Fürs*, *Ni'meî*, *Enisü'l-Ârifin*, *Şāmilü'l-Luga*, *‘Akse'l-İreb*, *Kāmus Tercümesi*, *Bürhān-ı Kātî* : TS, IV, 2394), (Wb., II, 1151). Kelimenin başka yazılış şekilleri : *keçim* كچم , *كچم* (Wb., II, 1382)

YM. *kecim* “at zırhı, eğer örtüsü” (Lessing, 462), Khal. *hecim* id. (a.y.), Kaim. *kedžim*, *kedžm* id. (Kaim., 222 b)

Sag. *kecim* id. (Wb., II, 1151), Kzk. *kezim* id. (Wb., II, 1178), *kejim* id. (Wb., II, 1184)

ET. *kedim* id. (Orh. Y., EUTS, 103), Osm. *geyim*, *giyim* id. (*Fierc Bade's-Şidde*, *Cevāhirü'l-Ahbar*, *Şāmilü'l-Luga*, *Et-Tuhfetü's-Senniyye*, *Dakayıku'l-Hakāyık*, ... : TS, III, 1679-1681), Alt., Tel., Kır. *kiyim* “giyecek” (Wb., II, 1344)

*A. *-d(i)- : M. -c(i)- : T. -d(i)- (> -y(i)-, c(i)-...)
(M. *kecim* : T. *kedim* > Osm. *geyim* > *giyim*)

Öyle ise Osm. *kecim* < M.

ç'li şekiller (substitution consonantic) misalleridir.

25. Osm. *kəkül* (كاکول، کاکول) “kākül” (Bianchi; Kieffer, II, 552-553 s.)

YM. *kekül* “atın alınna düşen uzun ve demet hâlindeki kıllar; kākül” (Lessing, 446), *kökül*, *gökül* id. (Lessing, 38), Khal. *gököl* id. (a.y.), Ord. *Gu^{ck}hul* id. (Ord., I, 276 b), Kaim. *kükl*, *kökl* id. (Kaim., 245 a); Mong. *k^uGüor* id. (Mong., 209), Mog. *kokül* id. (Mog., 3), Şara Yügur *kukul* id.; Şirongol *kukol* id.

Kıpç. *kekel* id. (TZ., 190), Kırg. *kekil* id. (Wb., II, 1061), Bar. *kegil* (yalnız at hk.) (Wb., II, 1065)

Bu kelimenin kökü Mogolca *ke* “süs, bezeme” olmalıdır. (Lessing, 439) aynı manadaki *kege(n)* (< *ke+ge-n*) (Lessing, 442) ye dayanarak *ke+ke-l*, *ke+ke-gül* > *kekül* şekillerini izah edebiliriz. Buna göre,

Osm. *kēkül* < Fars. *kākul* < M.

26. Osm. *keleci* (كلجی) “söz, lakırdı, sohbet” *Kıyasü'l-Enbiyā, Süheyl ü Nevbahar, Kadı Burhaneddin, Müntehebātü'ş-Şifā, Dāstān-ı Ahmet Harāmī, Teshil, Fütühü'ş-Şām Tercümesi, Yüz Hadis Tercümesi, Fezā'ilü'l-Mekke ve Medine, Acā'ibü'l-Mahlūkāt, Müzekki'n Nüfūs...*: TS, IV, 2398-2403). Başka yazılış şekilleri (كلشه) *keleşe* ve (كلجی، كلجی)

“YM. *keleci*”: “Tercüman, sözcü” (Lessing, 447), Khal. *helçi* id. (a.y.); OM. *keleşile-* “söz götürmek” (Gizli Tarih) YM. *kele(n)* “dil” (Lessing, 447), Khal. *hal* id. (a.y.), Ord. *k'élē* id. (Ord., II, 411 b), Kalm. *kelā* id. (Kaim., 223 b), Bur. *hele* id. (Bur. 626 a); Mog. *kelān* id. (Mog. 30 a), *kela* (Zirni, III), Kundur *kelān* “ağız”, OM. *kelen* (كلان); (Muk. Ed., 213), Mog. *k'ilie* id. (Mong., 203), Dag. *kelā* id. (Dag., 159)

YM. *kele-* “konuşmak, söylemek” (Lessing, 447), OM. *kele-* id. (Gizli Tarih; Muk. Ed.), Khal. *hala-* id., Kaim. *kel-* id. (Kaim., 223 b), Bur. *hala-* id. (Bur., 626 a), Ord. *k'ele-*, *k'ele-* id. (Ord., II, 411), Mong. *k'ilie-* id. (DM., 183), Dag. *hele-* id. (Dag., 309), Mog. *kelā-* id.

OT. *keleşü* “söz (Oguzca) (DLT., I, 445-9), Kıpç. *keleci* (İdr. H., 29), Krm. *kelāçā* “gammaz, kovcu; hain” (Wb., II, 1114), An. Ağ. *geleci* “söz, lâf, lakırdı” (SDD, II, 604) Çuv. *kala-ş-* “konuşmak” *keleşü* < M. *kele-çü*, *keleşe* < M. *kele-çe* ve *keleci* < M. *kele+çi*

Buna göre, Osm. *keleci* < M. *keleşü*;

Osm. *keleşe* < M. *keleşe* olmak gerekir.

27. Osm. *keşik* (كشك) “nöbet, sıra” *Velāyetnāme-i Hacı Bektaş, Ferrec Ba'de'ş-Şidde, Şehnāme Tercümesi, Lugat-ı Ni'metullah* (TS., IV, 2456) Başka yazılış şekilleri: ككشك، ككشك *köşük* (*Evlīya Çelebi* : TTS, I, 492)

YM. *kesig* "sıra, nöbet, iyi talih, kısmet, lütuf, parça..." (Lessing, 460), OM. *keşig* id. (Gizli Tarih, Muk. Ed., 217), Khal. *heşig*, *hişig* (Lessing, 460), Bur. *heşeg* id. (Bur., 634). Ord. *Gésik* id. (Ord., I, 262 b), *Gesek* id. (Ord., I, 262 a), *kişiG* id. (Kaim., 230 a), *kesaG* "parça" (Kaim., 228 b), Mong. *k'eseG* id. (Mong., 199), *k'iDžaG* "parça, kısım" (Mong., 220)

Çag., Az. *keşik* (كشيك) "nöbet, sıra; devriye" (Wb., II, 1182), Alt., Tel., Leb., Şor. *keşik* "talih, kısmet; hediye; parça" (Wb., II, 1183), An. Ağ. *keşik* "nöbet, sıra, değirmen nöbeti" (ADD, 226), *kişik* "nöbet, yardım" (SDD, II, 944)

Osm. *kesik* "sıra, su nöbeti" (*Et-Tuhfetü's-Seniyye* : TTS, III, 641), An. Ağ. *kesik* "sıra, nöbet" (SDD, II, 887), Kıpç. *kisek* "parça, kesek" (Müh., 41), Tel. *kezik* id. (Wb., II, 1174); OT. *kesek* "parça, kesek" (DLT., I, 14-15), Çag., D.T., Kar. L.: *kesek* "parça" (Wb., II, 1160), Osm. *kesek* "parça, pay, talih, nöbet" *Tuhfetü'l-Letâif, Garibnâme* : TTS, I, 448), Alt., Leb., Tel. *kezek* id. (Wb., II, 1172); ET. *kezig* "sıra, düzen; nöbet; sıtma" (EUTS., 108), OT. *kezig* id. (DLT., I, 391-13), Çag. *kizek* (كيزاك) "nöbet" (Wb., II, 1172); Osm. *gezik* "sıra, nöbet" (*Yunus Emre* ; TS, IV, 2456), *gezek* "sıra, nöbet" *Âli Divanı* : TTS., III, 295), DT. *kezük* "Sıtma nöbeti" (Wb., II, 1179), Kırg., Kzk. *kézū* id. (Wb., II, 1178), Tel. *kezū* id. (Wb., II, 1179), An. Ağ. *gezek* "sıra, nöbet" SDD, II, 623); *gedik* "nöbet, sıra (simitçilerin fırın önündeki nöbeti)".

Türk Dilinde "nöbet ve sıra" manasında kullanılan kelimeler "parça" ile ilgili olup *kes-*, *ged-* « *kert-* fiillerinden türetilmişlerdir. "sıra; dolaşma" kavramları aynı zamanda, *kez-* > *gez-* fiili ile ifade edilebiliyor. Buna göre, Osm. *köşük* < *keşük < *keşik* < OM. *keşig* < M. *kesig* < OT. *kesik* olmalıdır.

28. Osm. *kevteval* (كوتوال) (Umûmiyetle *kütüval* şeklinde okunması doğru değildir) (*Menâzır-ı Avâlim, Hadikatü's-Süada, Bürhân-ı Kâti' Tercümesi* : TS, IV, 2779)

OM. *kebte'ul* "kale veya askerî tesislerin gece nöbetçisi" (Gizli Tarih). ; *kebte-* "yatmak" (Gizli Tarih), YM. *kebte-* id. (Lessing, 439), Khal. *hevte-* id. (a.y.), Kaim. *kept'*- id. (Kaim., 226 b), Mong. *k'iDié-* id. (Mong., 200), Mog. *kebte-* id. (Zirni, 149), Ord. *GeB't'e-* id., Bur. *hevte-* (Bur., 627), Dag. *kevete-* id. (Dag., 183), Kundur *tebta-* id. (Zirni, 149), *tefta-* id. (Ramstedt, Mogolica)

Çag. *kebtēval* id. (PdC., 453), *kevtēval* id. (a.y.)

Bu kelimenin kökü yalnız Mogol dilinde bulunuyor. Ek ve fonksiyon için de aynı şey söylenebilir. Buna göre :

Osm. *kevtēval* « M. *kevtē'ul* < *kepte-gul* olmak gerekir.

29. Osm. *köyegen* (کویگان) “eşek sineği, büvelek, eğrice” (*Cinānū'l-Cinās* : TS, IV. 2707)

YM. *kökeken* “mavimsi” (Lessing, 482), Khal. *höhhön* id. (a.y.), YM. *köke* “mavi” (Lessing, 482), OM. *kökē* id. (Muk. Ed., 221), *ko-ko* (Gizli Tarih, Hua-yi yiyu), Khal. *höhö* (Lessing, 482), Kaim. *kök⁵* id. (Kaim., 236 a), Mong. *k'uGuo* id. (Mong. 209), Ord. *Göḥ^khö* id., *Dag. kuke* id. (Dag., 246), Mog. *köke* id., *kwka* (Ramstedt- Mogolica). *köke* id. (Zirni, 112)

Şor. *kügen* id. (Wb., II, 1426), An. Ağ. *gögan* “iri bir cins kara sinek” (SDD, II, 651), *gögem* “at sineği” (a.y.) *gövem* id. (SDD, II, 665), *gövelek* id. (a.y.)

(Bu kelime ile ilgili olarak bkz. Hasan Eren'in güzel araştırması “Türkçede Gök Kelimesinin Türevleri”; *Jean Deny Armağanı*. Ankara, 1958, 85-89)

*A. *-ē : M. -e : T. -i/Ø (M. *köke* : T. *kök*)

+*kan* Mogolca küçültme eki olup renkler için de kullanılır. (*kara+kan* “karamsı, karamtıl”, *şira+kan* “sarımtrak”, *ulaga+kan* “kırmızımsı”). Öyle ise,

Osm. *köyegen* < *kögegen < M. *köke+ken* “mavimsi”

30. Osm. *kurultay* (قورولتای) “büyük toplantı”, *Fütühü'ş-Şām Tercümesi*, *Tārih-i Āl-i Selçuk*, *Et-Tuhfetü's-Seniyye*, *Bürhān-ı Kātī^c Tercümesi* : TS, IV, 2747) Başka yazılış şekilleri: قورلتای، قورولتای

YM. *ḥurālta* “büyük toplantı” (Lessing, 988 a), OM. *kurilta*, *kuriltai* id. (Gizli Tarih) Khal. *ḥuralt* id. (Lessing, 988 a), Ord. *ḥuraltā* “dini toplantı”, Kaim. *ḥwralta* “büyük toplantı” (Kaim., 203 a), Mog. *kurultai* id. (Zirni, 129)

Çag. *kurultai* (قورولتای) ; *kuriltai* (قورولتای) id. (PdC., 429; Wb., II, 926). Kom. *kurultā* id. (Wb., II, 933), Tel. *kuraldai* “şaman ziyâfeti” (Wb., II, 924).

Kelime kökü *kuri-*, *kura-* “toplamak, yığmak, bir araya getirmek” Mogolcaya aittir. Ayrıca, *kurilda-*, *kurolda-* “bir araya gelmek,

toplanmak” manalarında yine bu dilde bulunur. Buna göre kelimenin iki şekilde izahı mümkündür : *kuri-l+tai*, *kuri-lta-i*. Bu iki çözümde görülen eklerin hepsi ve *kuril*, *kural* Mogolcaya mahsustur. Öyle ise, Osm. *kurultag* < M.

31. Osm. *küren* (کوران) “sarı ile doru arasında bir at rengi, al” (*Bürhân-ı Kâti’ Tercümesi*, *Kâmus-ı Osmânî* : TS, IV, 2774)

YM. *küreng* “koyu kahverengi, koyu kestane rengi (bilhassa kürk rengi olarak)” (Lessing, 505), Khal. *hüren* id. (a.y.), Ord. *k’uriñ*, *k’ureñ* (Ord. II, 440), Kaim. *kür’ktşn* “koyu kahverengi (at)” (Kaim., 247 a), Mong. *kuriē* id. (Mong., 216) Bur. *hürî(n)* “kahverengi, doru, kestâne rengi (hayvanlar hk.). Dag. *kuale* “bozumtrak kahverengi” (Dag., 184), Mog. *kürene* “doru, kestane rengi”, Mançu *kuri* “koyu kahverengi” Tel., Şor, Leb., Sag. Koib., Kaç, Küer., Tar. *kürän* “kahverengi” (Wb., II. 1450); An. Ağ. *küren* “kulaya yakın at rengi” (SDD., II, 1013), Kaz. *kören* id., Çuv. *koren* id. (ÇS., 70) Macar *göröng* < Batı Türk. * *küren*

OT. *küzün* “firavun faresi, sansara benzer bir hayvan” (DLT., I, 404-21), Kıpç. *küzen* “sânsar, firavun sıçanı” (TZ., 209); Tel., Tob., Kom. *küzân* “kahverengi; sansara benzer bir hayvan” (Wb., II, 1508) (NP. A Gr., p. 82)

*A. *-r₂ : M. -r- : T. -z- (M. *küren* : T. *küzen*)

Öyle ise, Osm. *küren* < M.

32. Osm. *küse-* (كوسه) “imrenmek, gıpta etmek, yarsımak” (*köse-okunmuştur*) (*Târih-i İbni Kesîr Tercümesi* : TTS., IV, 2700)

YM. *küse-* “arzu etmek, imrenmek, temâyül etmek, canı çekmek, aş ermek,..” (Lessing, 508), OM. *küse-* id. (HP’ags-pa, 126), Khal. *hüse-* id. (Lessing, 508), Kaim. *küs-* id. *küsal* “arzu” (Kaim., 248 b), Bur. *hase-* id., Ord. *G’use-* id. (Ord., I, 279 b), *G’usel* “arzu” (Ord., I, 279 b), Mog. *kwsaltu* “arzulu, istekli” (Zirni, 114)

Bu kelime Uygurca dahil, Türk dilinin bütün devre ve şivelerinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, umûmiyetle Mogolcadan geldiği ileri sürülür. (Meselâ bkz. P., Mong. Lehnw. im. Kom., s. 336). Bu bakımdan, diğer kelimeler sırasına aldığı halde, menşei hakkındaki görüşlere inançla katılmıyorum.

33. Osm. *makta-* (مکتا) “ögmek, medhetmek” *Şehnâme Tercümesi* : TTS., I, 513)

YM. *magta-* “öğmek, medh ve senâda bulunmak, yükseltmek” (Lessing, 520 a), Khal. *magta-* id. (a.y.), Kaim. *makt^a-* (Kaim., 254 b), Mong. *maGDaG* “övgü” (Mong., 233), Ord. *maG't'a-* “övmek, yükseltmek...” (Ord., 271), Bur. *makta-* id.

Çag., Kaz., Kom., Alt., Tel., Leb., Şor, Sag., Koyb., Kaç, Küer., Kzk. *makta-* (Wb., IV, 1997); Uriankhai *pakta-* id.

*A. *m- : M. m- : T. b- ;

*A. *-gt- : M. -gt- : T. -t-/-kt-

Öyle ise, Osm. *makta-* < M.

34. Osm. *maral* (مرال) “meral, dişi ceylan” (*Evliya Çelebi, 'Āşık Hasan, Zihñī* : TTS, II, 692)

YM. *meral* “bir geyik cinsi” (Lessing, 529), OM. *meral* (Gizli Târih, Muk. Ed., 405), Khal. *maral* id. (Lessing, 529), Kalm. *mar^l* id. (Kaim., 257 b). Rus. *maral'* id.

Çag., DT., Sart. Tkm. *maral* (مرال) id. (Wb., IV, 2025), Kaz., Az., Krç., Blk. *maral* id. (a.y.), Kar. L.T. *maran* id. (Wb., IV, 2025), Krm. *māral* id. (Wb., IV, 2091), Trk. *meral'*, Şor *paral* id. (Wb., IV, 1148), Kzk. *baran* “koyu kahverengi (at)” (Wb., IV, 1427) (*Baranlu* < *Baran* + *lu* ethnonyme'i bu kelimeyle izah edilebilir)

*A. *m- : M. m- : T. b- (> m, p...). Öyle ise,

Osm. *maral* < M.

35. Osm. *namla-* (-ك) “okla vurmak” (*Kitāb-ı Dede Korkut* : “*tar-tanda bir oğ ile namlar idüm, demrensüz oğ ile yiğit seni sınar idäm*” Dresden MS, 200-4)

YM. *namna-* “ok atmak; kovalamak, takip etmek” (Lessing 563 a); Khal. *namna-* id. (a.y.), Kaim. *namn^a-* id. (Kaim., 271 a), Dag. *noo-* (Dag., 200)

YM. *nomu(n)* “yay, silah” (Lessing, 595 b), Mog. *numun* id., Ord. *numu* id., Khal. *num(an)* (Lessing 595 b), Dörböt, Ölot *nomn* id. (Kaim., 279 a), Mong. *lumu* id. (Mong. 227), Sanç'uva : *luma* id., Çuv. Anatri *nuñan*, Mançu. *nu* id. (*nom+un* < **nam+un*)

Şor. *nan* “yay” (Wb., III, 644), Koyb. *nan* “bir mızrağın sapı” (Wb., III, 645), Alt., Tuba, Tel., Leb., Küer., Kom. *ya* id. (Wb., III, 1), Uyg. *yai* (Wb., III, 1), Tel. *y'ai* id. (Wb., III,5), Krm.,

Çağ., Osm. *yay* id., Kzk. *jay*, Kirg. *cay*, Yok. *sa* id.

*A. *n- : M. n- : T. y- (> c-, j-, s-...)

nam+na- > M. *namna-* < *nam(u)n+a-*. Öyle ise,

Osm. *namla-* < M. *nam+la-* veya

namla- < M. *nam+na-* olmalıdır.

36. Osm. *nārin* (نارين) “ince, yufka; nazik; terbiyeli...” (Bianchi.- Kieffer, II, 1016 b)

YM. *narin* “ince, dar, yassı, yufka, nazik...” (Lessing, 566)

OM. *nārīn* (نارين) id. (Muk. Ed., 246), *narin* id. (Gizli Tarih)

Khal. *nariin* id. (Lessing, 566), Dag. *narīen* id. (Dag., 315), Ord.

narīn id. (Ord., II, 154), Mong. *n'arin* id. (Mong., 258), Kaim.

nārīn id. (Kaim. 273 a). Bur. *narīn* id. (Bur., 339 b), Mog. *nōrin*

id., *nārin* “ince (kahnın aksi)”, (Zirni, 118),

Çağ., Osm., Az. *nārin* (نارين) id. (Wb., II, 649). Trk. *nārin* id.;

Fars. *nārin* (نارين) id.

*A. *n- : M. n- : T. y- (M. *narīn* : T. *yarın)

yarın “kürek kemiği” (DLT., III, 21-5) ince ve yassı bir kemik olarak *narīn* kelimesine tekabül edebilir. Buna göre,

Osm. *nārin* < M.

37. Osm. *noḥda* (نوختا) “yular, dizgin” (*Kadı Burhāneddīn Divanı* : TTS, II, 712)

YM. *nogtu* “yular” (Lessing, 588), *noḥta* (نوختا) (Muk. Ed., 29 b)

Kaim. *noki*° id., Bur. *nokta* id., Khal. *nogt* id. (Lessing, 588),

Ord. *noG't'o* id. (Ord., II, 495 a)

Çağ. *nokta* (نوقطا ، نوختا) id. (Wb., II, 694), Kzk., Şor, Kom., Sag.,

Koyb., Kaç. *nokta* id. (a.y.), Kāz., Kaç *nnkta* id. (Wb., III, 704),

Kırg. *nokto* id. (Wb., III, 693), Sag. *notka* id. (Wb., III, 694)

OT. *yogda* “devenin bir tutam hâlindeki uzun ense kılları” (DLT., I. 31-9)

*A. *n- : M. n- : T. y-

*A. *-gt- : M. -gt- : T. -t-/kt- (M. *nogtu* : T. *yogtu)

Yele veya tutam halindeki ense kıllı ile yular arasında bir ilgi görmek mümkündür. Buna göre, *yogdu* < *yogtu ile *noktu*'yu

karşılaştırabiliriz. Çünkü M. *nogosun* < *nuñarsun “yün, kıl” (P., AGr., s. 73) (< *nuñ+ar+sun*) ve T. *yuñ* “yün, kıl, tüy”, birbiri ile karşılaştırılabilir. +*ta* ve +*tu* M. comitative ekidir. Öyle ise, Osm. *nohta* < M. >

38. Osm. *nöker* (نوکار، نوکر) “hizmetçi, yaver, arkadaş; karı, (birinci kadına göre) kumâ” (*Garibnâme, Kitâb-ı Dede Korkut, Fütühü’s-Sâm Tercümesi, Cevâhirü’l-Esdâf, Miiftâhü’l-Cennet, Düsturnâme-i Enverî, Dîvân-ı Türkî-i Basit, Âli Dîvânı, Aşıkpaşazâde Târihi, Yahya Beg Dîvânı, Bürhânı Kâtî Tercümesi*: TTS, III, 530)

YM. *nöker* “dost, yoldaş, arkadaş, koca” (Lessing, 593) OM. *nöker* id. (Gizli Tarih), *nöker* id. (نوکر), *nökür* id. (نوکور) (Muk.Ed., 261), Khal. *nöhör* id. (Lessing, 593), Ord *nö^khör* id. (Ord., II, 498 a, b), Kaim. *nökr.* id. (Kaim. 279 b, 280 a), Mong. *nok^uor* id. (Mong., 283) Dag. *neuker* id., Bur. *nüher* id. (Bur. 351 a), M > Fars. *nöker*, Afg. *naukar* id.

Çag. *nöker* (نوکار، نوکر) id. (Wb., III, 695), Tel., Leb. *nökör* id. (Wb., III, 695), Kırg. *nögör* (Wb., III, 694-5), Kar. L. *nägär* (Wb., III, 672); Az. *nöker*, *nöher* id.

*A. *n- : M. n- : T. y- :

Buna göre, Osm. *nöker* < M.

39. Osm. *olcala* - (اولجالا) “ganimet, kazanç, harpte alınan esir veya mal” (*İskender Kitabı* : TTS, I, 540)

YM. *olca* “bulunan, ele geçirilen nesne, gelir, kazanç, ganimet, harpte alınan esir” (Lessing, 610 a), OM. *olca* id. (Gizli Tarih), Mog. *olca* id. (Zirni, 120), Khal. *oldza* id. (Lessing, 610 a) Kalm. *olz^o* id. (Kalm., 285 a), Mong. *urDzi* id. (Mong., 474), Dag. *oleca* id. (Dag., 286)

YM. *olcala*- “yakalamak, elde etmek, esir etmek: kazanç sağlamak, menfaat temin etmek, servet yapmak” (Lessing, 610 a), Kkal. *oldzlo-* id. (a.y.), Kaim. *olzl-* id. (Kaim. 285 b), Mong. *urDzila-* id. (Mong. 474)

Çag. *olça* (اولچا) “ganimet, kazanç, bulunan veya elde edilen nesne, menfaat” (Wb., I, 1094), Kom. *olça* id. (Wb., I, 1095); Kar. L. *oldza* id. (a.y.), küer., Bar. *oldzo* id. (a.y.), Alt., Tel. *olco* id. (a.y.), Kzk. *olca* id. (a.y.)

Çag. *olcala-* id (Wb., I, 1094), Kar. T. *olcala-* id. (a.y.), Kar. L.

oldzala- id. (a.y.), Küer., Bar. *oldzala-* id. (a.y.), Kzk. *olcala-* id. (a.y.)

Kelimenin kökü *ol-* “bulmak” ve *-ca* eki Mogolcaya aittir. Öyle ise, Osm. *olcala-* < M. *ol-ca+la-*

40. Osm. *sadak* (صداق) “kubur, okluk” *Kitāb-ı Dede Korkut, Cemşid ü Hurşid, Tercemān, Et-Tuhfetü's-Seniyye, Cinānū'l-Cinās, Genc-i Le'āl* : TTS, II, 776) Başka yazılış şekilleri : (صادق ، صاذاق ، صادق)

YM. *sagadag* “kubur, okluk” (Lessing, 656), Khal. *saadag* id. (a.y.), Ord. *sādak* id. (Ord. II, 550 b); Kalm. *sādaG* id. (Kaim., 316 a, b); Bur. *haadag* id. (Bur. 634 a)

Çag. *sagdak* (ساغداق) id. (PdC., 336: Wb., IV, 279), Alt., Tel., Leb., Sag., Kaç., Kzk. (Wb., IV, 384), Trk. *sadak* id.

*A. *-d- : M. -d- : T. -d- (> Osm. -y-, yak. -t-...)
-dag (Mogolca nomen usus eki)

Öyle ise, Osm. *sadak* < M. *sagadag* (< *saga-* “sağmak”).

41. Osm. *serün* (سرون) ve *serin* (سرين) “temiz (hava), serin, az soğuk” (Bianchi - Kieffer, I, 1030 a; Wb., IV, 461)

YM. *serigün* “hafif soğuk, taze (hava), canlı, uyanık”. (Lessing, 691), OM. *seriolciu* id. (Gizli Tarih), *siri'ün* id. (سیری وون) (Muk. Ed. 320), *seri'un* “serin, soğukça” (HP'ags-pa, 130) : Khal. *serüün* (Lessing, 691), Ord. *serün* id. (Ord., II, 576 a), Kaim. *şirün* id. (Kaim. 361 b), *şürün* id. (Kaim., 371 b), Dörböt *serün* id. (Kaim., 326 b), Mong. *sarin* (Mong. 328), Dag. *serun* id. (Dag. 211), Bur. *heriene* id. (Bur. 679 a), Mog. *serun* “uyanık, atik” (Zirni); YM. *seri-* “hissetmek, canlanmak, akli başına gelmek, uyanık olmak, uykusuz durmak veya kalmak, şüphe etmek...” (Lessing, 690), *sere-* id. (Lessing, 689), Khal. *sere-* id. (a.y.), Dag. *sere-* “uyanmak” (Dag., 211), Mong. *sari-* id. (Mong., 190), Bur. *heri-* id. (Bur., R., 235), Ord. *sere-* id. : YM. *sergü-*, *serge-* id. (Lessing, 690), *serege-* “uyandırmak, ayıltmak” (Lessing, 687), *sergeile-* “dikkat etmek, gözetmek” (Kowalewski, II, 1374), *sergek* “has-sas, kolay sezen, dikkatli (haşarılık alâmeti...) (a.y.), Bur. *hergeg* “dinç, uyanık, hafif uykulu” (Bur. R., 235), YM. *sereküi* “his, hassasiyet, canlılık, canlı, dinç” (Lessing, 689)

Kıpç. *serün* "esin, esinti" (TZ., 235), Küer. *serägün* id. (Wb., IV, 459), Alt., Tel. *särün* id. (Wb., IV, 466), Sag., Koyb., Kaç *seran* (Wb., IV, 459), Leb., Şor. *särän* id. (a.y.) Tel. *särügün* (Wb., IV, 466), Kırg. *serüän* id. (a.y.), Trk. *serin* id. An. Ağ. *serin*, *serän* id.: Kırg. *sergek* "canlı, uyanık, ihtiyatlı, dikkatli, hassas" (Yudakhin, 644): Kzk. *sergek* id. (KED., 173), Trk. *zeyrek* (<F.), An. Ağ. *zivrik* "çevik, atik" (SDD, III, 1584), *siyrik* "yaramaz, edepsiz çocuk" (SDD, III, 1288): Kırg. *serek* "bayılma, sar'a; hassas, duygulu" (Yudakhin, 645), An. Ağ. *serek* "şuursuz, deli" (SDD, III, 1208), *serekle-* "uykuda sayıklamak" (a.y.), *zerek* "zeyrek" (SDD, III, 1571), *serevi* "sersem, ahmak, budala" (SDD, III, 1208), *seri* "dinç, canlı" (SDD, III, 1209), "ihtiyar fakat dinç adam" (ADD, 334), *siringel* "ahmak" (SDD, III, 1234)

Osm. *sezinle-* "hissetmek, farkına varmak" (Redhouse, 1057): ET. *sezik*, *sizik* "şüpheli, kuşku" (EUTS., 207), OT. *sezik* "seziş, sezme" (DLT., I, 408-21). Kıpç. *sezek* "duygu" (TZ., 235), Kırg. *sezüklüü* "şüpheli, her şeyden şüpheli eden" (Yudakhin, 640), Kzk. *sezik* "şüpheli" (KED., 172), An. Ağ. *sezek* "hassas, çabuk duyan" (SDD, III, 1214), *sezik* "kaygusuz" (SDD, III, 1214), Alt., Tel., Tar. *säzik* id. (Wb., IV, 490): Çağ *sizgäk* "anlayış kıt" (Wb., IV, 492)

ET. *sizin-* "şüphelenmek" (EUTS., 207), OT. *sezin-* "sanmak, hissetmek" (DLT., II, 117-4), Çağ. *siz-* id. (Çağ. Lug., 198), Kıpç. *siz-* id. (Idr., 90), *séz-* id. (TZ., 235), Osm., DT. *säz-* id. (Wb., IV, 490), *sezin-* id. (Redhouse, 1059), Kırg. *sez-* id. (Yudakhin, 639), Kzk. *sez-* id. (KED., 172), (Kaz. *siz-* id. >) Çuv. *sis-* id.

*A. *-r₂- : M. -r- : T. -z-

*A. *-i : M. -i : T. Ø (M. *seri-* : T. *sez-*)

Yukarıda verilen bütün r'li kelimeler *seri*~*sere-* kökleri ve Moğol dilindeki eklerle açıklanabilir. Buna göre, Osm. *serün* < M. *serigün* ve *zeyrek* < F. *zirek* < *seyrek* < *seryek* < M. *ser(i)gek* olmalıdır.

42. Osm. *sicim* (سجيم) "sicim, ip" (Bianchi-Kieffer, I, 1011; Wb., IV, 721)

YM. "sicim, ip, örme ip, balık oltasında kullanılan misina, faktör, şart veya durum" (Lessing, 722), Khal. *sicim* id. (a.y.), Ord. *şidjim* id. (Ord., II, 612 b); *şidcimne-* "iliştirmek, bağlamak"

(a.y.), Kaim. *şidcm.* id. (Kaim., 355), *şidcm.sn.* id. (a.y.), Mançu *sicin* id.

Trk. *sicim* id., An. Ağ. *sicim*, *sicüm* id.

OT. *sıdırım* “sırım” (Oğuzca) (DLT., I, 485-8), Kıpç. *sıdırım* “beyaz kayış” (İdr., 91), *sirim* “özengi kayışı” (İdr., 90), Çağ. *sirim* (سیریم) id. (Wb., IV, 704), Osm. (صیرم، صیرم) “sırım” (Wb., IV, 642), Sag. *sızım* “şaman davulunun tokmaklarında sap kısımlarındaki sırimlar” (Wb., IV, 666), Yak. *sitin*, *sitiy*, *setiy* id. Osm. *süyüm* “ip, kınnap, iplik” (TTS, I, 659), An. Ağ. *siyim* id. (SDD, III, 1237), *süyüm* id. (SDD, III, 1269; ADD., I, 355), *süyün* id. (SDD., III, 1269)

*A. -di- : M. -ci- : T. -di- (M. *sicim* : T. *sidim)

T. -d- : GT. -y- : Hakas -z- : Tuva -d- : Yak. -t- : Çuv. -r-
T. s- : Yak. Ø; ET., OT. i ~ ı

Kelime kökü *sid- ~ sıd-* (< *sı-d-*, *sı-* “kırmak, kesmek”) *sırım* < *sıdırım < *sıdırım* < *sıd-ır-ım > *sıdırım*, *sidrim > *sirim*, *sid-ım > Sag. *sızım*, *sidim > *siyim* > Osm. *siyüm* > *süyüm*, Osm. *süyün* < *siyin* < *sid-in > Yak. *itin. *sidin Yakutça'ya s-lerin Ø olmasından sonra ve -d-lerin -t- olmasından önce bir başka Türk dilinden geçmiş olmalıdır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Osm. *sicim* < M.

43. Osm. *sinci* (سینجی) “şekil, kıyafet, biçim” (*İskender Kitabı, Şehnâme Tercümesi* : TTS, I, 628), *sin* (a.y. *sin+lü* “şekilli, kıyafetli”) YM. *sinci* “görünüş, şekil, alâmet, biçim” (Lessing, 713); *singsi* id. (Lessing, 712), Khal. *şinci* id. (Lessing, 713), Ord. *şinDji* id. (Ord., II, 618 b, 619 a), Dörböt, Torgut *şindji* id. (Kaim., 358 b), Dag. *ianse* id. (Dag., 312)

*A. *s(i)- : M. s(i)- (> ş(i)-) : T. s(i)-

*A. *-d(i)- : M. -ci- : T. -d(i)-

*A. *-i : M. -i : T. Ø

*A. *-nç- : M. -nç- : T. -nç- (> -nc-)

Eğer, kelime ortak asıllı olsa idi, Türk dilindeki şekli *sind > *sint olacaktı. Ortak olmayıp ta Türk dilinden Mogolcaya geçmiş olsa idi, *sinci* şekli muhafaza edilecekti. Bununla beraber, bu geçişin Eski Mogolca devresinde vuku bulmuş olması gerekecekti. Çünkü, o zaman, s < ş değişikliği izahsız kalırdı. Fakat

bu takdirde de -nc- yerine -nç- gurubunun görülmesi beklenirdi. Diğer taraftan, her iki halde, öbür şekil *singsi* açıkta kalacak ve Osmanlıcadaki *sinci* kelimesini Türk Dilinin morfoloji kaide-lerine göre - ve *sinlü'*ye dayanarak- çözmeye çalışacaktık. Hal- buki+*lü* ekini tesbitten daha ileriye gidemiyoruz. Öyle ise, bu kelime, aslı itibarı ile her iki dile de ait olamaz. Kelimenin hem Mogol yazı dilinde hem de, doğuda bulunan Ordos, Dagur dil-leri ile, evvelce aynı bölgelerde bulunan Oyrat ağızlarında gö- rülmesi, bütün bu farklı şekillere bir doğu dilinin kaynak olma- sını gerektirir. Bu dil, aşağıdaki tanıklara göre Çince'dir :

M. **sin(g)* < Ç. *hsing²* "alâmet, işaret" (EChD., 291)

M. *sinci* < Ç. *hsing² t'i³* "şekil, biçim" (EChD., 105) > M. *singsi*
Dag. M. *ianse* < Ç. *yang⁴ tzu^o* "görünüş, kılık, tarz" (EChD., 15, 156)

Şu halde, Osm. *sin* (< *sin + lü*) < *M. *sin(g)* < Ç. *hsing²* ve
Osm. *sinci* < M. *sinci* < Ç. *hsing² t'i³*.

44. Osm. *soyurgal* (سوورغال) "ihsan, atiyeye" *Cemşid ü Hurşid* : TTS, I, 652, *Bürhân-ı Kâti' Tercümesi* : TTS, II, 852); *soyurga-* "tal- tif etmek, ihşanda bulunmak" (*Fütühü's-Şām Tercümesi* : TTS, III, 646) *İskender Kitabı* : TTS., I, 652)

YM. *soyurhal* "atiyye, lütuf, ihşan" (Lessing, 724), OM. *soyurkal* id. (Gizli Tarih, Muk. Ed., 325 : سوورغال), *soyurhal* id. (Hua-yi yi yü), Khal. *soirhol* id. (Lessing, 724), Bur. *hoirhol* "ilgi, nezâket" (Bur. R., 233); YM. *soyurha-* "lütf ve ihşanda bulunmak, ilgi gös- termek" (Lessing, 724), OM. *soyurka-* id. (Gizli Tarih; Muk. Ed., 325), *soyurha-* id. (Hua-yi yi yü), Khal. *soirho-* id. (Lessing 724); Bur. *hoirho-* id., Ord. *suyurha-* id. (Ord., II, 591 b), Ölot *sörh²-* id. (Kalın., 335 b), Kaim. *soyrh²-* id. (Kaim., 329 b)

Kum. *soyurkal* "hediye, ihşan, atiyeye" (Wb., IV, 536), Çag. *soyurgal* id. (Wb., IV, 536-537); Kum. *soyurga-* "lütf ve ihşanda bulunmak" (a.y.), Kıpç. *soyurga-*, *soyurka-* id. (TZ., 241), Çag. *so- yurga-* id. (PdC., 363; Wb., IV, 536), An. Ağ. *suyurgat-* "hediye almak, iltifata mazhar olmak" (SDD, III, 1258) (Bu kelime Kırım Tatarlarından derlenmiş olmalıdır)

Bu kelimenin coğrafi dağılışı, Türk Dilinin doğu ve kuzey böl- gelerini içine alır. Kelime Eski ve Orta Türkçede yoktur. Uy- gurcaya atfedilen kayıt (bk. Wb., III, 536 ve EUTS., 209) devir- den ziyâde yazı ile ilgilidir. Codex Cumanicus'taki şekil (s.204-2)

herhalde Türk Dili içindeki en eski tanık olmalıdır. Buna karşı Gizli Tarihten başlayarak Mogolcanın hemen bütün tarihî devrelerinde *soyurka-* fiilini buluyoruz. Canlı Mogol dillerinde de durum aynıdır. *-rka-* ve *-l* ekleri Türk Dilinde nâdir olduğu halde, Mogolcada bol misallere sâhiptir. Ayrıca ekin fonksiyonu açık olarak yalnız bu dilde bilinir. (Bir şeye bol miktarda mâlik olduğunu gösterir : P. Gr. W. Mong., § 247, s. 65). Bu fonksiyon kelimeye uygun düştüğü gibi, daha önce yapılan araştırmaların sonucunu da doğrular mâhiyettedir. (bkz. P., Mong. Lehnw. im. Kom., s. 338). Kelimenin kökü yalnız Mogolcada mevcuttur : *soyu-* “aydınlanmak, ileri götürülmek,…” (Lessing, 735) Buna göre, Osm. *soyurgal-* < M. *soya-rka-l*

45. Osm. *şakak* (veya *şıkak*) (شقق) “sıkıştırma, okşama” (*Kitâb-ı Dede Korkut*, Dresden MS, 279-13 : *şakakma* (*şıkakına*) *imrendüğüm senün kızuñ, gelinün!* “sıkıştırmayı (okşamayı) arzuladığım senin kızın, gelinin!” krş. aynı sahifenin 7-8. satırı : *kızını, gelinini ağ göksümde oynatdum!*)

YM. *şıha-* 1. “bastırmak, sıkıştırmak, ezmek, birisine birşeyi zorlamak” 2. yaklaşmak, yanaşmak” (Lessing, 721), *şıga-* 2. Lessing, 69), Khal. *şaa-* id. (a.y.), Bur. *şaha-* id. (Bur. R., 237), Mong. *şGā-* id. (Mong., 346, 377), Ord. *şaha-*, Kaim. *şaG^a-* id. (Kaim., 344), Dag. *şaa-* “sık darbeler hâlinde vurmak” (Dag., 213)

ET. *sık-* “sıkamak” (EUTS., 203); O.T. *sık-* id. (DLT, I, 18-20), Kıpç. *sık-* id. (ldr., 91; İdr. H., 41; Müh. 61; TZ., 236), Çag. *sık-* id. (Çag. Lug., 198), Osm. *sık-* id. (TTS, I, 618)...

OT, *sıka-* “el ile sıvamak” (DLT., III, 269-11), Kıpç. *sıga-* “üstünde el gezdirmek” (İdr. H., 41), *sıga-l-* “yoklamak, aramak” (TZ., 236), Osm. *sıga-* “1. sıvamak 2. okşamak” (*Süheyl ü Nevbahar* : TTS, II, 812), *sıga-n-* “okşamak” (*Ferhengnâme-i Sadi* : TTS, II, 812); Tel. *sıka-* “bastırmak zorlamak, tazyik etmek” (Wb., IV, 607)...

*A. *s(i)- : M. s(i)- (>ş(i)-) : T. s(i)-

*A. *-a : M. -a : T. -a/Ø (M. *sika-* : *sık-*)

M. si- (> şi-) > OM. şa- (ünlü çözülmesi) (*şıka-* > *şaha-*)

T. -k- > Osm. -ğ- (*sıka-* > *sıga-*)

M. -iga- > OM. -a'a- (*şıga-* > *şa'a-*)

Öyle ise, Osm. *şakak* (*şıkak*) < M. *sika-k*.

46. Osm. *şiltak* (شلتاق) “ihtilâf, bahane; münakaşa, münazara” (*Kadı Burhāneddīn Dīvānī, Būrhān-ı Kātī Tercümesi* : TTS, II, 365)

YM. *siltag* “sebeup, bahane, aldatma...” (Lessing, 707), Khal. *şaltag* id. (a.y.), Bur. *şaltagaa(n)* id. (Bur. R., 236); YM. *silta-* “bahane bulmak, sebep göstermek, kandırmaya çalışmak, özür olarak ileri sürmek, dolap çevirmek” (Lessing, 707), OT. *şilt'a-* id. (HPags-pa 130), Khal. *şalta-* id. (Lessing, 707), Kaim. *şalta-* id. (Kaim. 347 a.), Bur. *şalta-* id. (Bur. R., 236), YM. *siltagan* “sebeup, mecburiyet, durum, bahane...” (Lessing, 707), *siltagla-* “sebeup aramak, bahane aramak...” (a.y.) *siltaglal* “özür, bahâne...” (a.y.)

YM. *sil* “görünüş, şekil, biçim, güzel kılık” (Lessing, 705), OM. *şil* id. (Gizli Tarih), Khal. *şil* id., Ord. *şil* id.

Kıpç. *şiltak* “bahane, özür” (TZ, 247), DT. *şaltak* “dalavereci (شالتاق) (Wb., IV, 9 5). Alt. Tel. *şiltak* “fırsat, bahâne, münâsebet (Wb., IV, 1057) Şor. *şiltağ* id. (a.y.), Tel. *şiltü* id. (a.y.), Kar. L. *siltaw* “dedikodu, iftira, suçlama” (Wb., IV, 654), Kaz., Kır. *siltaw* (سىلتاو) “dedikodu, iftira, söz çıkarma” (a.y.) Sag. *silta* “kötülük, ihânet, gammazlık, alçaklık” (Wb., IV, 653), Tel., Kmd. *siltü* fırsat, bahâne, sebep, münâsebet sâye” (Wb., IV, 654), Kırg. *şiltak*, *şiltoo* “bahane, özür, sebep, münâsebet” (Yudakhin, 919); Çag. *şalta-* “bahane etmek, özür bulmak” (Wb., IV, 965), Alt., Tel. *şilta-* id. (Wb., IV, 1057). Kırg. *şilta-* id. (Yudakhin, 919), Tel. *siltan-* id. (Wb., IV, 654), An. Ağ. *şaltak* “bağıra bağıra konuşan, gürültücü” (TTS, III, 1273), *şiltak* “yaygara, gürültü; yüze karşı edilen iftira, boş söz” (TTS, III, 1284) ET. *tiltag* “sebeup, mucip” (EUTS., 236), OT. *tildag* “bahane” (DLT, I,160-4); ET. *tilta-* “sebeup olmak, müsebbibi olmak” (EUTS., 237); *til* “dil; söz, nutuk” (Orh. Y., EUTS., 236), *til* id. (EUTS., 239); OT. *til* id. (DLT., I, 107-9), *tilik-* “konuşmak, haber vermek; dile düşmek” (DLT., II, 117-9); Osm. *dil* id. (TS., II, 1145), *dille-* “birisi hakkında dedikodu yapmak, zemmetmek, bir kimseyi çekiştirmek” (TS., II, 1156)

*A, *(i)- : M. ç(i)- : T. t(i)- (> Osm. d(i)-/d(e)-)

*A. *s(i)- : M. s(i)- (> ş(i)-> ş(a)-)

Buna göre, Türk Dilindeki *tiltag* ile Mogol dilindeki *siltag*, aralarındaki benzerliğe rağmen, fonetik kanunları ile izah edilemezler. Kelimeleri şöyle anlıyabiliriz:

T. *tiltag* < *til+ta-g*, M. *siltag* < *sil+ta-g*) Semantik ilgi ise :
 T. konuşmak > anlatmak > izah etmek > sebep göstermek
 konuşmak > çekiştirmek > dedikodu etmek > itham etmek
 > iftira etmek
 konuşmak > münakaşa etmek > gürültü etmek
 M. şekil vermek > izah etmek > sebep göstermek
 şekil vermek > izah etmek > kandırmak

Öyle ise, Osm. *şiltak* < M. olmalıdır.

47. Osm. *şilen* (شيلان) “ziyafet” (*Tarih-i Âl-i Selçuk*: TTS, II, 687, *şölen* (شولان) id. *Müzekkî'n-Nüfus*: TTS, I, 667, *Tarih-i Âl-i Selçuk*: TTS, II, 867; *Düsturnâme-i Enverî*: TTS, III, 658; *Câmî'ü'l-Fürs*: TTS, IV, 726)

YM. *silen* “çorba, etsuyu” (Lessing, 706), *silün* id. (Lessing, 759),
 OM. *şilen* (شيلان) id. (Muk. Ed., 333), *şülen* id. (Gizli Tarih),
 Khal. *şöl* id. (Lessing, 708), Ord. *şölö* “etsuyu” (Ord., I, 630 a);
 Dag. *şile* “çorba” (Dag., 317), Mong. *şulö* id. (Mong., 385), Ölot
şülñ, id., Dörböt *şölñ* id. (Kaim., 371 a)

Çag. *şilen* (شيلان) “ziyafet” (PdC., 381). *şölen* (شولان) id. (Wb.,
 IV, 1037); Kıpç. *şölen* id. (Idr. H., 45), Şor *şülen* id. (Wb., IV,
 1111); An. Ağ. *şülen* “gerdek gecesini gelinle güveyin yedikleri
 baklava ve et yemeği” (SDD, III, 1297)

*A. *s(i)- : M. s(i)- (> ş(i) : T. s(i)-

OM. ş(i)- > ş(ü)- (ünlü çözülmesi)

Kelimenin coğrafi dağılışı ve fonetik şekillerine göre,

Osm, *şilen*, *şölen* < M.

48. Osm. *tepsi* (تپسى) “tepsi” (Wb., III, 115)

YM. *tepsi* “geniş değirmi tabak, tepsi veya tabla” (Lessing, 790);
 OM. *teşin* (تيشين) id. (Leiden Glossary), *debusi* id. (Ziyuan yiyu),
 Mog. *tepsi* “tabak, çanak” (Zirni, 136), Kundur *tabşi* id., Khal.
tevş id. (Lessing, 790), Mong. *DieBşi* “tabak, tabla, leğen”, Ord.
DeBşi “büyük tabak, servis tabağı” Kaim. *tepsi* id.

Çag. *tepsi* (تپسى) “tepsi” id. (Wb., III, 1125) Kıpç. *tepsi* id. (TZ.,
 256), Sag. Koyb. *tepsi* “büyük tabak” (Wb., III, 1117); Az., Bar.
 Alt., Tel., Leb. *tepsi* “ağaç tabak, tepsi, tabla, sini” (a.y.), Krm.,
 Kom. *tepsi* “tepsi, sini, tabla” (Wb., III, 1116), Tel. *tepsi* “ağaç
 tabak” (Wb., III, 1115)

Kelime, her iki dilde bulunmakla beraber, hiç bir morfolojik çözüme imkân vermemektedir. İlk şeklinin *tebsi* olması gerekir. Aksi halde Mogolcadaki ş li şekillerle Tel. *tebçi* izah edilemezlerdi. (Kelimenin Çince'den geldiği ve Mogol Dili vasıtası ile Türk Diline geçtiği Prof. Poppe tarafından gösterilmiştir. (bk. P., Mong. Lehnw im. Kom., s. 339)

Buna göre, Osm. *tepsi* < M. *tebsi* < Ç. *tieh² tzü* (EChD, 18,125)

49. Osm. *torumtay* (تورومتای) “karagöz cinsinden bir alıcı kuş” (*Burhān-ı Kāfi^c Tercümesi*: TTS, II, 906).

YM. *torumtay*, *torimtay* “atmaca cinsinden her hangi bir kuşun erkeği; küçük cins av kuşu” (Lessing 827).

OT. *torumtay* id. (DLT., III, 243-6) Kıpç. *toruntay* id. (TZ., 262); Çag., DT., Sart. *torumtay* id. (Wb., III, 1456) Kelimenin kökü *torui-* “parlamak, ışıdamak (siyah gözler hk.) ve *-mta*, *-mtai* ekleri yalnız Mogolcada bulunur. Bu ismin Türk Dilinde “karagöz” cinsinden bir alıcı kuş için kullanılmasının, kök manasına uygunluğu ayrıca işaret edilmelidir. Büha göre,

Osm. *torumtay* < M.

50. Osm. *yada-* (یادا-) “müztarip, muazzep olmak” (*Süheyl ü Nevbahür*: TTS, II, 973)

YM. *yada-* “gücü kuvveti olmamak, bitkinleşmek, ıztırap çekmek, ihtiyaç içinde bulunmak, iktidarı olmamak” (Lessing 422), OM. *yada-* id. (Gizli Tarih), Khal. *yada-* id. (Lessing, 422), Bur. *yada-* id., (Bur. R., 245), Mong. *iDā-* id. (Mong., 188), *yaDā-* id. (Mong., 485), Dag. *iada-* id., Kaim. *yadⁿ-* id. (Kaim. 213); YM. *yadagu* “zavallı, fakir, kudretsiz, bitkin” (Lessing, 422), Khal. *yaduu* id. (a.y.) Bur. *yaduu* id. (Bur. R., 245), Dag. *iadoo* id. (Dag., 168)

Kıpç. *yada-* “yorulmak, bitkinleşmek” (C. C., 109; Müh., 97)

Çag. *yada-* (یادا-) id. (Wb., III, 208), Alt., Tel., Leb., Kar., T.L.

yada- id. (a.y.); Çag. *yadag* (یاداغ) “yaya” (Wb., III, 209)

ET. *yudag* “yaya, yayan” (OY., EUTS., 289), OT. *yadag* id. (DLT., III, 28-2), Kıpç. *yayak* id. (Müh., 88; Idr. H., 52), Çag.

yayag (یایاغ) id. (Wb., III, 73), Bar., Kaz. *yayau* id. (a.y.) Osm.

yaya id. (یایا) (a.y.): Kzk. *çayau* id. (Wb., IV, 19), Sag. *çazağ* id. (Wb., III, 1910), Soy. *yadağ* id. (Wb., III, 209)

*A. *-d- : M. -d- : T. -d- (> -y-, -z-, ...).

Öyle ise, Osm. *yada-* < M.

Ödünçlemelerin ait olduğu Mogol Dili devirleri

Listedeki Mogolca kelimelerde bulunan, ve bize devir tesbitinde yardım edebilecek olan fonetik özellikler şunlardır :

1. Takriben XII. yüzyıla kadar devam eden Eski Mogolca'nın, ünlüler (=V) arasındaki ğ, g'leri (=G), yazı dilinde muhafaza edilmiştir. Fakat, XVI. asra doğru sona eren Orta Mogolca'da -VGV, -VGV-grupları aşağıda gösterildikleri şekilde, birtakım değişiklikler geçirmişlerdir :

a. $V_1 G V_2 > V_1' V_2$ veya, eger $V_2 =$ geniş ise, $\bar{V}_2$

b. $V_1 G V_1 > V_1' V_1 > \bar{V}_1$

YM. *sibagun* "kuş" > OM. *şiba'un* id.

YM. *cirgugan* "altı" > OM. *cirgo'an* id.

YM. *bugura* "erkek deve" > OM. *bu'ura* id.

Eger hem birinci (=V₁), hem ikinci ünlü (=V₂) dar, fakat yalnız ikincisi yuvarlaksa $V_1 G V_2 > V_1' V_2 < \bar{V}_2$ olmuştur :

YM. *serigün* "serin, taze" > OM. *seri'ün* > *serün*

İkinci dereceden uzunlukların ilk örnekleri Orta Mogolca'da da görülmekle beraber, bu değişiklik Yeni Mogolca'nın özelliklerinden birini teşkil eder.

2. Eski Mogolcanın i den önceki s'leri yazı dilinde umumiyetle muhafaza edilmiş, bazan ş olmuştur. Fakat bu özellik Orta Mogolca'da karakteristik bir niteliktedir :

YM. *siñge-* "sinmek, içine işlemek" > OM. *şiñge* id.

YM. *sine* "yeni" > OM. *şine* id.

YM. *sıra* "sarı" > OM. *şıra* id.

3. Ünlü çözümlmesi, yani kökteki i'nin sonraki hecelerde bulunan ünlülerin tesiri ile başkalaşması (bilhassa a olması) Orta Mogolca'da başlamakla beraber, Yeni Mogolca'ya ait bir özelliktir :

YM. *çilagun* "taş" > OM. *çila'un* id. > Yeni M. *çolō* id.

OM. *çino'a* "kurt" > Yeni M. *çonō* id.

YM. *imağan* "dağ keçisi" > OM. *ima'a* id. > Yeni M. *yamā* id.

YM. *miñgan* "bin" > OM. *miñgan* id. > Yeni M. *m'añga* id.

- YM. *mikan* "et" > OM. *mikan* id. > Yeni M. *maḥa* id.
 YM. *nidün* "göz" > OM. *nidün* id. > Yeni M. *nüdün* id.
 YM. *sidün* "diş" > OM. *şidün* id. > Yeni M. *şüdün* ~ *şudun* id.

4. Orta Mogolca'da tek-tük misalleri bulunan e-ü > ö-ü vb. gibi yuvarlaklaşmalar Yeni Mogolca'ya ait bir özelliktir:

- YM. *ebür* "göğüs", OM. *ebür* id. > Yeni M. *öbür* id.
 YM. *emüne* "önce", OM. *emüne* id. > Yeni M. *öm(ü)nö* id.
 YM. *nöker* "yoldaş, yakın arkadaşı; OM. *nöker* id. > Yeni M. *nökör* id.
 YM. *olan* "çok, pek çok"; OM. *olan* id. > Yeni M. *olon* id.
 YM. *oram* "sokak, yol"; OM. *oram* id. > Yeni M. *orom* id.
 YM. *nogta* "yular" > OM. *noḥda* id. > Yeni M. *noḥto* ~ *noḥt* id.

Bu son iki maddedeki özellikler yaygın olmakla beraber umumî değildir.

Devir tesbitinde yalnız Mogolcanın özelliklerini değil, Osmanlıcanın özelliklerini de kullanmak gerekir. Bunları tekrarda bir fayda görmüyoruz. Sadece en önemli üçünü hatırlamamız yeter:

1. Osmanlıcada Eski Türkçedeki yuvarlak ünlüler, birkaç kelime dışında, Yeni Osmanlıca'ya kadar korunmuştur. Ayrıca, türetme eklerinin Eski Türkçe'de düz olan dar ünlüleri yuvarlaklaşmıştır. Bunlar Yeni Osmanlıca'da artık düzeliyor.
2. Kelime başındaki K ve T'ler bazı ağızlarda şarta bağlı olarak, öbürlerinde tamamiyle, değişip G, D olmuş, bir kısmında ise korunmuştur.
3. Ünlüler arasındaki ötümsüz ünsüzler bazı ağızlarda korunmuş fakat umumiyetle ötümlüleşmişlerdir.

Devir tesbitinde, kelimenin coğrafi dağılışı ile, ilk olarak Türk Dilinin hangi devrinde veya târihi lehçesinde görüldüğünün bilinmesi ayrıca önemlidir.

Buna göre, ortak özelliklerine dayanarak listedeki kelimelerin devirlerini aşağıdaki guruplara ayırabiliriz:

a. Orta Mogolcadan alınan kelimeler:

1. *ceren*, *ceyren* (< *ce'eren*), *cevünger* (< *ce'ünger*), *cılavu* (< *cıla'u*), *çandaoul* (< *çanda'ul* < *çinda'ul*), *karavul* (< *kara'al*), *kevtöval* (< *kebt'e'ul*), *sadak* (< *sādag* < *sa'adag*), *serün* (< *serün* > *seri'ün*)
2. *bolçaş* (< *bolçaş* < *bolçaşi* < *bolcasi*), *keşik* (< *keşiğ* < *kesig*), *şakak*

(< şakag < şikag < sikag), şiltak (< şiltag < siltag), şilen (< şilen < silen), şölen (< şülen < şilen < silen)

3. barcak (< barcag < baricag < baridag), bor (bor < boro < bora), dür (< düri), ece (< ece < ecen), güm (< gün), kaburga (< kaburga < kabirga), kurultay (< kurultay < kuriltay), küren (< kü-rēn), makta- (< magta-), torumtay (< torumtay < torimtay)
5. nohda (< nohda < nokta < nogta)

Aşağıdaki dört kelimenin Orta Mogolca'dan Farsçaya oradan da Osmanlıcaya geçtiği kabul edilebilir :

kəkül (< F. kākül < OM, ke'ekül), marāl (< F. marāl < OM. marāl), nārīn (< F. nārīn < OM. nārīn), nöker (< F. nōker < OM. nōker)

- b. Şu kelimeler Orta Mogolca'nın başlangıcında veya, bazıları için, Eski Mogolca devrinde Türk Dili'ne girmiş ve Osmanlıca'ya kadar gelmiş olmalıdır : carasun < calasun < M. calasun > calasun > cılasun, cıda (< cida), dalda (< dalda), dapkur- (< dabkur-), dümük (< dömüg), karañgu (< karañgu), kelecı (< kelecı), köyegen (< kö-keken), küse- (< küse- ?), namla- (< namla-), olcala- (< olcala-), sicim (< sicim)
- c. Şu beş kelimenin Mogol Yazı Dilin'den alınmış olması muhtemeldir. cebe (< cebe), çıdam (< çıdam), sincı (< sincı), soyurgal (< soyurgal (< soyurkal), tepsi (< tebsi).
- d. alçı (< alçu), keleşe (< keleşe < kelece) başka bir Türk lehçesinin aracılığı ile, Yeni Mogolca devrinde girmiş olmak gerekir.
- e. cılkı (< cılga) kelimesi herhalde Orta Mogolca'nın ilk devirlerinde ve başka bir Türk lehçesinin aracılığı ile girmiş olmak gerekir.
- f. kevtovol kelimesinin de aynı şekilde izahı mümkündür. Aksi halde u > a yı anlayamayız.

Yukarıdaki kelimeler içinde şakak'm daha ziyâde şıkak okunması gerektiği kanaatindeyim. kelecı kelimesi keleşe (substitution) den anlaşıldığı gibi, erken bir devirde girmiş olduğuna ve ağızlarda gelece şekli tesbit edildiğine göre, Osmanlıcada da gelece şekline girmiş olabilir.

Faydalanılan Eserler ve Kısaltmalar

- ADD. *Anadilden Derlemeler* (I, 448 s., İst. 1932; H. Zübeyir (Koşay) - İshak Refet (İşitman); II, 145 s., Ank., 1952; H. Zübeyir Koşay - Orhan Aydın)
- Bianchi-Kieffer *Dictionnaire Turc-Français* (second ed. I, (a-s) 107 s., II, (ş-y) 1320 s., Paris, 1871; T.N. Bianchi - J. D. Kieffer)
- Bur. *Buryat - Mongol'sko - Russkiy Slovar'* (852 s., Moskva, 1951; K. M. Çeremisov)
- Bur. R. *Buriat Reader* (2495 s., Bloomington, Indiana, 1962, James E. Bosson)
- ÇS. *Çuvaş Sözlüğü* (215 s., İst., 1950; çevr. T.D.K.)
- Dag. *Dagur Mongolian-Grammar, Texts and Lexicon* (336 s., Bloomington, Indiana, 1961; Samuel E. Martin)
- DLT. *Dīvānū Lugātī't-Türk* (I, 530 s., Ank., 1939; II, 366 s., Ank., 1940; III, 452 s., Ank., 1941; çevr. Besim Atalay (T.D.K.) Tıpkıbasım, Ank., 1941; Dizin, 869+16 s., Ank., 1943, hazırlayan Besim Atalay, Arapça Dizin, 448 s., Ank., 1957, hazırlayan Dehri Dilçin, T.D.K.)
- DS. *Derleme sözlüğü* (I (a), LV+444 s., Ank., 1963; II (b), VIII + (s. 445-835), Ank., 1965; III (c-ç), VIII + (s. 837-1310), Ank., 1968; IV (d) (s. 1311-1648), Ank., 1969, T.D.K.) bkz. SDD.
- EChD. *Concise English-Chinese Dictionary* (second ed., 416 s., Stanford, California, 1965; Shau Wing Chan).
- ETY. *Eski Türk Yazıtları* (I, 190 s., İst., 1936; II, 218 s., İst., 1938; III, 320 s., İst., 1940; IV, 22+210, İst., 1941; Hüseyin Namık Orkun, T.D.K.)
- EUTS. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (genişletilmiş ikinci baskı, XV+320 s., İst., 1968; A. Caferoğlu)
- Gizli Tarih. *Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi)*. Leipzig, 1937, Häenish, E.)

- Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an* (Yüan-ch'ao pi-shi) (Leipzig, 1939; Häenish, E.)
- HP'ags-pa *The Mongolian Monuments in HP'ags-pa Script* (Second ed. 147 s., Wiesbaden, 1957, Nicholas N. Poppe)
- ldr. *Kitāb al-İdrāk li-Lisān al-Atrāk* (186+158 s., İst., 1931, A. Caferoğlu).
- İdr. H. *El-İdrāk Hāşiyesi* (55 s., İst., 1936, Velet İzbudak, T.D.K.)
- Kalm. *Kalmückisches Wörterbuch* (560 s., Helsinki, 1935, G. J. Ramstedt)
- KED. *Kazakh-English Dictionary* (301 s., Mouton & Co., The Hague, 1966, Boris N. Shnitnikov)
- Lessing *Mongolian-English Dictionary* (1127 s., Berkeley-Los Angeles, California 1960; Ferdinand D. Lessing-Mattai Halted, John Gombojab Hangin, Serge Kassatkin)
- Lug-Çag. *Lugat-i Çagatay* (280 s., İst., 1881; Şeyh Süleyman Özbeki)
- Mog. *Mogolica I. Beriträgä zur Kennt'nis der mogol-sprache in Afghanistan* (60 s., JSFOu XXIII-I, Helsingfors, 1905, G. J. Ramstedt).
- Mong. *Dictionnaire Monguor-Français* (XVI+521 s., Pei-p'ing, 1933; A. de Smedt et A. Mostaert)
- Muk. Ed. *Mongol'skiy Slavar' Mukaddimat al-Adab* (I, II, I+IV+452 s., Moskva-Leningrad, 1938, Nicholas N. Poppe)
- Müh. *İbnü Mühamma Lügati* (105+3 s., İst., 1934, Abdullah Taymas, T.D.K.)
- Ord. *Dictionnaire Ordos* (I, Peking, 1941; II, Peking, 1942; III, Peking, 1944; Antoine Mostaert).
- P. A Gr. *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen-Teil I. Vergleichende Lautlehre* (188 s., Wiesbaden, 1860; Nicholas N. Poppe)
- PdC. *Dictionnaire Turk-Oriental* (560 s., Paris 1870, Pavet de Courteille)
- P. Gr WM *Grammaire of Written Mongolian* (195 s., Wiesbaden, 1954; Nicholas N. Poppe)

- Introduction to Mongolian Comparative Studies* (300 s., MSFOu, 110, Helsinki, 1955; Nicholas N. Poppe)
- “Die mongolischen Lehnwörter im komanischen” (Nicholas N. Poppe. *Németh Armağanı*, Ank., 1962, s. 331-340)
- Redhouse *A Turkish and English Lexicon* (VIII+2234 s., İst., 1921; Sir James W. Redhouse)
- SDD. *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* [I (a-d), 495 s., İst., 1939; II (e-k), (s. 496-1019), İst., 1941; III (1-2) (s. 1020-1529), İst., 1947, IV (ulama : a-z) (s. 1530-1709), İst., 1951, T.D.K. bkz. DS.
- TS. *Tarama Sözlüğü* [I (a-b) XCI + 746 s., Ank., 1963; II (c-d) LXXII+ (s. 747-1381), Ank., 1965; III (e-i), LXXII + (s. 1383-2142), Ank., 1967; IV (k-n), LXXII+(s. 2143-2902), Ank., 1969, T.D.K.] bkz. TTS.
- TTS. *Tarıkları ile Tarama Sözlüğü* [I (a-z), XVIII+862+VII s., İst., 1943; II (a-i), XXI+537 s., İst., 1943; II (k-z) (s. 559-1090), Ank., 1945; III (a-z), XVIII+840 s., Ank., 1954; IV (a-z), XV+921 s., Ank., 1957, T.D.K.] bkz. TS.
- Türkm. *Türkmen Diliniñ Sözlüğü* (866 s., Aşhabad, 1962, Türkmenistan SSR Bilimler Akademiyası, Dil Bilimi İnstitutı; M. Ya. Hamzaev)
- TZ. *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye* (296 + tıpkıbasım, İst., 1945; T.D.K.)
- Uzb. *Uzbeksko-Russkiy Slovar'* (839 s., Moskva 1959, Ak. Nauk Uzb. SSR A. K. Borovkov-S. F. Akabirov, Z. M. Magrufov, A. T. HUCAHANOV)
- Wb. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* (I, 1914+66 s. Sankt Petersburg, 1893; II, 1814+64 s., Sankt Petersburg, 1899; III, 2203+98 s., Sankt Petersburg, 1905; IV, 2230+107 s., Sankt Petersburg, 1911; Dr. W. Radioff)
- Yudakhin *Kirgizsko-Russkiy Slovar'* (973 s., Moskva, 1965; K. K. Yudaşin)
- Zirni *The Zirni Manuscript* (IX+161+XX, Kyoto, 1961, Shinobu Iwamura)

1.	<i>alçı</i>	215	26.	<i>keleci</i>	229
2.	<i>barcak</i>	215 - 216	27.	<i>keşik</i>	229 - 230
3.	<i>bolcaş</i>	216	28.	<i>kevteval</i>	230 - 231
4.	<i>bor</i>	216 - 217	29.	<i>köyegen</i>	231
5.	<i>calasun</i>	217	30.	<i>kurultay</i>	231 - 232
6.	<i>cebe</i>	217 - 218	31.	<i>küren</i>	232
7.	<i>ceyren</i>	218	32.	<i>küse-</i>	232
8.	<i>cevüingar</i>	218 - 219	33.	<i>makta-</i>	232 - 233
9.	<i>cıda</i>	219	34.	<i>maral</i>	233
10.	<i>cılavu</i>	219 - 220	35.	<i>namla-</i>	234
11.	<i>cilki</i>	220	36.	<i>nārin</i>	234
12.	<i>çandavul</i>	220 - 221	37.	<i>noħda</i>	234 - 235
13.	<i>çidam</i>	221 - 222	38.	<i>nöker</i>	235
14.	<i>dalda</i>	222	39.	<i>olcala-</i>	235 - 236
15.	<i>dapkur</i>	222 - 223	40.	<i>sadak</i>	236
16.	<i>dümük</i>	223 - 224	41.	<i>serün; serin</i>	236 - 237
17.	<i>dür sın-</i>	224	42.	<i>sicim</i>	237 - 238
18.	<i>ece</i>	224 - 225	43.	<i>sinci</i>	238 - 239
19.	<i>güm</i>	225 - 226	44.	<i>soyurgal</i>	239 - 240
20.	<i>kaburga</i>	226	45.	<i>şakak (şıkak)</i>	240
21.	<i>kapçur</i>	226 - 227	46.	<i>şiltak</i>	241 - 242
22.	<i>karañu</i>	227	47.	<i>şilen</i>	242
23.	<i>karavul</i>	227 - 228	48.	<i>tepsi</i>	242 - 243
24.	<i>kecim</i>	228	49.	<i>torumtay</i>	243
25.	<i>kēkül</i>	228 - 229	50.	<i>yada-</i>	243 - 244